

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociální práce

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. MARTA HÖFEROVÁ

**PREVENCE KRIMINALITY V RÁMCI UČIVA NA ZÁKLADNÍCH
ŠKOLÁCH V PRAZE**

CRIMINOLOGY PREVENTION
IN THE FRAME OF PRIMARY SCHOOL CURRICULUM IN PRAGUE

Praha 2012

Vedoucí práce: **Prof. JUDr. H. Válková, CSc.**

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěla poděkovat:

- ☞ vedoucí své práce, Prof. JUDr. Heleně Válkové, CSc. za její laskavé vedení,
- ☞ PhDr. Michalu Kolářovi za možnost konzultace k problematice šikany,
 - ☞ o.s. Prak – prevence kriminality za možnost zúčastnit se programu primární prevence v 6. a 7. třídě v nejmenované základní škole v Praze - přednášky s besedou o trestní odpovědnosti, a za možnost konzultace souvisejících skutečností,
 - ☞ Ing. Ondřeji Ellichovi za možnost konzultace ohledně statistického vyhodnocení výzkumné sondy,
 - ☞ Mgr. Radkovi Svobodovi za pomoc s úpravou graficky náročných příloh,
 - ☞ své rodině, a to především rodičům, za velkou podporu během psaní této práce i během celého studia,
 - ☞ a především Bohu za to, že mě stvořil a vyslal na svou cestu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31.7.2012

ABSTRAKT

Diplomová práce pojednává o tom, jak je zajištěna prevence kriminality v rámci učiva na základních školách v ČR a jakou důležitost jí přikládají učitelé na ZŠ v Praze.

V praktické části se práce věnuje poznatkům z kriminologie se zvláštním zaměřením na školní šikanu, koncepci Ministerstva práce a sociálních věcí k prevenci kriminality mládeže, její realizaci ve školních předmětech Občanská výchova a Člověk a jeho svět (srovnávací analýzou obsahu učebnic) a v přednáškách s besedou od policie a poskytovatelů programů primární prevence (srovnávací analýzou obsahu programů různých poskytovatelů) a uvádí příklady úspěšných programů prevence kriminality a šikany v zahraničí.

V teoretické části se práce soustřeďuje na vyhodnocení kvantitativních dat z výzkumné sondy, jež zjišťovala, jakou míru důležitosti přikládají učitelé vybraných základních škol v Praze prevenci kriminality v rámci učiva a jak hodnotí její zajištění (tj. jaké se jim dostává metodické podpory v případě řešení situací s problémovými žáky).

V závěru práce jsou navržena doporučení pro zvýšení efektivity prevence kriminality v rámci učiva na základních školách a návrhy na další výzkumy k této problematice.

Klíčová slova:

Prevence kriminality

Výuka na základních školách

Šikana

Programy primární prevence

ABSTRACT

This theses focuses on how the criminology prevention in the frame of primary school curriculum in Czech republic is organized and what importance do the primary school teachers in Prague attache to it.

In the practical part, the theses addresses criminology knowledge, with special focus on bullying at school, Labour and Social Welfare Departement's strategy on criminology prevention, it's implementation in school subject such as *Citizenship Education* and *Human and it's World* (through comparative analyses of textbooks content), and criminology prevention in workshops of Policy and providers of primary prevention programs (through comparative analyses of program contents). It also samples some successfull criminology prevention programs abroad.

In theoretical part, the theses focuses on evaluation quantitative datas of an exploring coil, which investigated what importance do the primary school teachers in Prague attache to criminology prevention in primary school curriculum and how they evaluate it's organization.

As conclusion , some recommendations are mentioned for criminology prevention enhancement within primary school curriculum framework and proposals for further research within issue.

Key Words:

Criminology Prevention

Primary School Education

Bullying

Primary Prevention Programs

OBSAH

Úvod	7
1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	9
2. FAKTA O KRIMINALITĚ V ČR	14
2.1. Kriminalita obecně	14
2.1.1. Statistiky kriminality	14
2.1.2. Vývoj kriminality na území ČR po roce 1989	16
2.2. Kriminalita mládeže	17
2.2.1. Charakteristické rysy kriminality mládeže	17
2.2.2. Statistika zločinnosti mladistvých	19
2.2.3. Postoj ke kriminalitě mládeže	20
2.3. Kriminogenní faktory u dětí a mládeže	23
2.3.1. Biologické faktory	24
2.3.2. Sociální faktory	26
2.3.3. Psychické faktory	28
2.4. Šikana	30
2.4.1. Projevy šikany	30
2.4.2. Důsledky šikany	31
2.4.3. Pět stupňů šikanování podle M. Koláře	33
2.4.4. Co brání provalení šikany	34
2.4.5. Ucelený systém léčby šikany	35
2.4.6. Prevence šikany - školní program proti šikanování	36
2.4.7. Metodický pokyn MŠMT k řešení šikany ve školách a školských zařízeních	38
2.5. Shrnutí	39
3. KONCEPCE PREVENCE KRIMINALITY A RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ MLÁDEŽE V GESCI MŠMT	41
3.1. Strategie prevence rizikových jevů MŠMT	41
3.1.1. Strategie v rámci národních a nadnárodních dokumentů	41
3.1.2. Systém primární prevence rizikových jevů v ČR	42
3.2. Cílové skupiny primární prevence	45
3.3. Obsah primární prevence	46
3.4. Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů primární prevence užívání návykových látek	47

3.4.1.	Význam standardů	47
3.4.2.	Obsah standardů	48
3.4.3.	Programy specifické primární prevence užívání návykových látek	49
3.5.	Minimální preventivní program a školní metodik prevence.....	50
3.6.	Shrnutí	51
4.	PREVENCE KRIMINALITY V RÁMCI UČIVA NA ZŠ	53
4.1.	Občanská výchova a jiné předměty	54
4.2.	Související programy prevence - přednášky s besedou od jiných organizací	58
4.2.1.	Programy Policie	58
4.2.1.1.	Projekty prevence kriminality KŘP HMP pro ZŠ	58
4.2.1.1.1.	Projekty pro žáky 1. stupně základních škol	59
4.2.1.1.2.	Projekty pro žáky 2. stupně základních škol	60
4.2.1.1.3.	Aktuální nabídka přednášek KŘP HMP pro základní školy	62
4.2.2.	Programy neziskových organizací	64
4.3.	Shrnutí	67
5.	PŘÍKLADY ÚSPĚŠNÝCH PROGRAMŮ PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE V ZAHRANIČÍ NA PŮDĚ ZÁKLADNÍCH ŠKOL	68
5.1.	Programy proti kriminalitě vázané na školu	68
5.2.	Programy proti šikanování	71
5.2.1.	Norsko: Olweusův preventivní program proti šikanování	71
5.2.1.1.	Charakteristika Olweusova preventivního programu proti šikanování	72
5.2.1.2.	Kritika Olweusova programu	74
5.3.	Shrnutí	78
6.	SONDA: JAK HODNOTÍ UČITELÉ ZŠ VÝZNAM PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE A ZPŮSOB JEJÍHO ZAJIŠTĚNÍ VE VÝUCE NA ZŠ?	79
6.1.	Úvodní projekt	79
6.1.1.	Vymezení problému	79
6.1.2.	Cíl výzkumu	80
6.1.3.	Vymezení pojmů	80
6.1.4.	Teoretická východiska a dosažený stupeň dosavadního poznání problému.....	81
6.1.5.	Hlavní hypotézy výzkumu	82
6.1.7.	Metody a techniky sběru dat	83

6.1.8. Výzkumný vzorek.....	84
6.1.9. Popis strategie řešení.....	85
6.1.10. Zvolený druh výzkumné sondy a její zaměření.....	86
6.1.11. Operacionalizace.....	86
6.1.12. Průběh sběru dat.....	86
6.2. Výsledky analýzy dat a verifikace hypotéz.....	87
6.3. Další poznatky z výzkumné sondy.....	92
6.4. Shrnutí a závěry výzkumné sondy.....	92
7. ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ	94

PŘÍLOHY

Příloha č. 1. Vývoj počtu registrovaných a objasněných trestných činů na území ČR v letech 1985 – 2010	III
Příloha č.2. Počet stíhaných mladistvých a dětí, které se dopustily činu jinak trestného v letech 1989 – 2010	III
Příloha č. 3. Příznaky šikany	V
Příloha č. 4. Schéma Hradeckého školního programu proti šikanování.....	VII
Příloha č. 5. Systém primární prevence rizikového chování	IX
Příloha č. 6. Porovnání obsahu učebnic Člověk a svět pro 4. a 5. ročník ZŠ z nakladatelství Fraus a Prodos	X
Příloha č. 7. Obsah učebnice Občanská výchova pro 9. ročník ZŠ z nakladatelství Fraus	XIII
Příloha č. 8. Programy vybraných poskytovatelů programů primární prevence v Praze	XIV
Příloha č. 9. Příklad osnovy a dílčího tématu propracovaného školního programu prevence, který se používá na středních amerických školách	XVI
Příloha č. 10. The Olweus Bullying Prevention Program	XVIII
Příloha č. 11. Strukturovaný dotazník: Jak hodnotí učitelé ZŠ význam prevence kriminality a způsob jejího zajištění ve výuce na ZŠ.....	XII
Příloha č. 12. Analýza dat a verifikace hypotéz	XXVII

BIBLIOGRAFIE

SEZNAM ZKRATEK

ČAS	předmět Člověk a jeho svět, někdy se obsah tohoto předmětu i nadále vyskytuje v učebnicích Vlastivěda a Přírodověda
KŘP HMP	Krajské ředitelství policie v hlavního města Prahy
MO	Ministerstvo obrany
MP	školní metodik prevence
MPP	Minimální preventivní program
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MV	Ministerstvo vnitra
MZ	Ministerstvo zahraničí
OSPOD	Oddělení sociálně správní ochrany dětí
OV	předmět Občanská výchova a jí příbuzné předměty: Etická výchova, Výchova ke zdraví, Rodinná výchova
PK	prevence kriminality
PP	programy prevence
RVP	Rámcový vzdělávací program
TČ	trestný čin, trestné činy
ZSM	Zákon o soudnictví ve věcech mládeže

ÚVOD

Diplomovou práci na téma Prevence kriminality v rámci učiva na základních školách v Praze jsem zvolila nejen z důvodu specializace v rámci svého oboru (Sociální práce v trestní justici), ale především proto, že základní školu považuji vedle rodiny za základní instituci, která by měla mladého člověka formovat a připravit na život.

Odborníkům je známo, že zdrojem kriminálního jednání je chudoba, která často pramení z dlouhodobé nezaměstnanosti. Šance získat práci je úměrná dosaženému vzdělání. Někdy se ale přidají i psychopatologické rysy osobnosti. Kriminální chování pramení i ze slabých nebo dokonce narušených rodinných vazeb, které jsou mnohdy posílené v dětství nepřikladnými vzory rodičů. Zárodky toho nežádoucího jednání tedy často sahají často do dětských a školních let. Proto ta zásadní role institutů rodiny a školy v raném věku člověka v oblasti výchovy a vzdělávání.

Základní škola by dle mě měla mladého člověka připravit na život v tom smyslu, aby i v případě, že z různých důvodů nebude pokračovat ve studiu na střední škole nebo středním odborném učilišti, věděl, kde se může hlásit o práci, kam se obrátit v případě finanční nouze, kde může řešit své problémy, znal svá práva a povinnosti, a především, aby uměl kriticky myslet a zhodnotit svou situaci a nedostal se tak do rukou manipulujících lidí, kteří využijí jeho neznalost ve svůj vlastní prospěch.

Rodina, respektive rodiče by měli vychovat své dítě tak, aby z dítěte vyrostla samostatně (kriticky) myslící osobnost, která se opírá o určité hodnoty, zná svou důstojnost a uznává důstojnost i názor druhých, osobnost, která má vizi svého života a našla svůj životní smysl, který chce naplnit.

Bohužel, role dnešní rodiny v oblasti výchovy často není taková, jaká by měla být. Tuto roli vychovatele pak musí „dohánět“ pedagogové, ať chtějí nebo ne. K práci vzdělávací tak v dnešní době mají navíc práci výchovnou, která se stále s menší angažovaností rodičů - až jejich negativním postojem

ke škole a všemu, co s ní souvisí - stává pro učitele velkým až neúnosným břemenem. Nemají-li metodickou podporu, jak čelit problémovým žákům a jak efektivně řešit šikanu, zbývá jim, v dobrém případě, podstatně méně sil na samotný vzdělávací proces.

V mé práci se zaměřuji na:

1. sekundární analýzu vybraných poznatků z výzkumů věnovaných kriminalitě mládeže a její prevenci,
2. rámcovou obsahovou analýzu učebnic na základních školách z předmětů, ve kterých by se žáci měli dozvědět něco o trestním právu, kriminalitě a prevenci kriminality,
3. obsahovou analýzu preventivních programů Policie ČR a dalších organizací, pořádající přednášky na základních školách na téma trestní právo, kriminalita a její prevence,
4. analýzu sondy z dotazníků mezi učiteli pražských základních škol – jak z I. stupně, tak učitelů Občanské výchovy, o tom, jak hodnotí význam prevence kriminality mládeže a způsob jejího zajištění ve výuce na ZŠ.

Aby cíle této práce byly v komplexním kontextu faktorů, které vstupují do procesu vzdělávání dětí na základních školách v oblasti trestního práva, kriminality a její prevence, vymezím nejdříve základní pojmy a uvedu fakta o kriminalitě obecně, o kriminalitě mládeže v ČR a faktory, které ke kriminálnímu jednání vedou. Také zmíním, jaký je koncept Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k tomuto problému a jakou roli má tzv. Minimální preventivní program a školní metodik prevence. Před samotnou výzkumnou částí diplomové práce uvedu příklady úspěšných programů prevence kriminality mládeže v zahraničí.

Výstupem diplomové práce by mělo být získání poznatků k těmto oblastem:

1. co by bylo třeba zlepšit v obsahu učiva na ZŠ, a
2. co by bylo třeba zlepšit, aby učitelé mohli kompetentněji zajišťovat prevenci kriminality mládeže.

1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Kriminalita – veškerá trestná činnost, včetně té, kterou spáchaly osoby pro svůj věk dosud trestně neodpovědné.¹

Kriminální chování / delikvence – forma společensky zvlášť závažného nepřijatelného (antisociálního) chování, jež se projevuje porušováním zákonných norem určitého státu (tzn. trestným činem nebo činem jinak trestným) s následnou sankcí.² „Delikvenci ... lze také chápat jako projev poruchy sociálně adaptačních schopností a dovedností. Odchytku od společenské normy lze relativně jasně definovat jako neschopnost plnit základní požadavky a očekávání společnosti.“³ V širším významu lze pod tento termín zahrnout i jednání, které pro svou nízkou nebezpečnost pro společnost není definováno zákonem jako trestný čin, i když svými znaky již odpovídá nebo se přibližuje formálním znakům trestného činu. Trestní právo toto jednání pojmenovává jako „přestupek.“ V širším pojetí kriminality mládeže tedy do této kategorie spadají takové přestupky jako záškoláctví, kouření, užívání alkoholu, útěky z domova atp. - činy, které jsou pro zdravý vývoj dítěte škodlivé.⁴

Sociálně patologické jevy – společensky nežádoucí jevy (např. nezaměstnanost, chudoba, vysoká rozvodovost...) a především společensky nebezpečné jevy (např. poruchy chování, násilí, vandalismus, terorismus, šikana, kriminalita, rasismus, drogové závislosti, alkoholismus, prostituce, pornografie, gamblerství).⁵ Z hlediska dětí a mládeže jsou „vedle kriminality nejproblémovějšími sociálně patologickými jevy zejména alkoholismus, narkomanie a jiné závislosti, prostituce, účast

¹ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 97. ÚPLNÉ CITACE UVÁDĚNÝCH ZDROJŮ, POKUD NEBUDOU V ODKAZU (tj. u často používaných citací), LZE NALÉZT V SEZNAMU BIBLIOGRAFIE.

² FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika: edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním* (Dále jen *Speciální pedagogika*), s. 159.

³ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 159.

⁴ VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J. et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 321.

⁵ *Slovník cizích slov*. [online] [cit. 2012-06-17] Dostupné též z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/socialne-patologicke-jevy>.

v extremistických skupinách a sektách aj.“⁶ Nejzávažnějším sociálně patologickým jevem u mládeže je kriminální jednání.

Protiprávní čin – provinění, trestný čin a čin jinak trestný.⁷

Trestný čin – protiprávní čin, který trestní zákon označuje jako trestný. Musí vykazovat znaky trestného činu stanovené v tomto zákoně. K trestní odpovědnosti za trestný čin je třeba úmyslného zavinění, pokud trestní zákon výslovně nestanoví, že stačí zavinění z nedbalosti.⁸

Provinění – trestný čin spáchaný mladistvým. Provinění mladistvého se posuzuje podle trestního zákoníku, pokud zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže (dále ZSM, zákon o soudnictví ve věcech mládeže) nestanoví jinak.⁹

Přestupek - zaviněné jednání (i z nedbalosti, nestanoví-li zákon, že je třeba úmyslného zavinění), které porušuje nebo ohrožuje zájem společnosti a je za přestupek výslovně označeno v zákoně o přestupcích nebo v jiném zákoně, nejde-li o jiný správní delikt postižitelný podle zvláštních právních předpisů anebo o trestný čin.¹⁰

Syndrom CAN (Child Abuse and Neglect – syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte) - fyzické, psychické a/ nebo společenské poškození dítěte v důsledku jakéhokoliv nenáhodného jednání rodičů nebo jiné dospělé osoby, které daná společnost hodnotí jako nepřijatelné.¹¹

⁶ Blíže např. BAZEMORE, G., SCHIFT, M. Community Justice/ Restorative justice: Prospects for a new Social Ecology for Community Corrections. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, Vol. 20, 1996, No. 2, s. 311n. In: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 321.

⁷ ZSM, §2, odst. 2a).

⁸ Trestní zákoník, z.č. 40/2009 Sb., § 13, 20, 21, 24 a 111.

⁹ ZSM, §6.

¹⁰ Časté dotazy: „Přestupek“. [online] Praha, Městská policie Praha. [cit. 2012-05-13] Dostupné z: <http://www.mppraha.cz/caste-dotazy/prestupky/prestupek/>.

¹¹ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 188 – 189.

Prizonizace – vliv pobytu uvězněného jedince na jeho osobnost ve struktuře potřeb a v žebříčku hodnot. Důsledkem bývá recidiva a rozvinutí kriminálního chování.

Dítě, mladistvý, mládež, mladý dospělý – pojmy, které jsou v různých státech ale i mezi českými kriminalisty, kriminology a trestními politiky pojímány různě. *OSN* chápe **dítě** jako osobu do 18-ti let věku, *ZSM* za dítě považuje osobu do patnácti let věku, tedy osobu pro nedostatek věku trestně neodpovědnou.¹² Za **mladistvého** je považována osoba, která už je trestně odpovědná, ale vzhledem k jejímu nízkému věku má v rámci trestního práva upravené postavení (mírnější trestní odpovědnost, její následky i trestní řízení). Podle *ZSM* jsou za mladistvé považovány osoby ve věku od 15-ti do dovršení 18-ti let. Za **mládež** se označuje zpravidla věková skupina od narození do 18-ti let. Někdy se lze setkat i s termínem **mladí dospělí**. Většinou se tím rozumí osoba ve věku 18-21 let. V systému trestního práva má již postavení dospělého, ale existuje možnost zmírnit sankci a někdy dokonce i aplikovat speciální úpravu pro mladistvé (v ČR tedy *ZSM*). *ZSM* přímo tento termín nepoužívá, ale podle *Trestního zákoníku (zákon č. 40/2009 Sb.)* se používá termín „**pachatel ve věku blízkém věku mladistvých**,“¹³ které jsou více chráněny především v oblasti ukládání sankcí. V této práci budu těchto pojmů užívat v pojetí, v jakém je vymezuje *ZSM*.

Prevence kriminality, její struktura a úrovně¹⁴

Prevence kriminality - soubor nerepresivních opatření a aktivit vyvíjených státními, veřejnoprávními i soukromoprávními subjekty, jejichž cílem je předcházet páchání kriminality a snižovat obavy z ní. Zahrnuje opatření, jejichž cílem či důsledkem je zmenšování rozsahu a závažnosti kriminality a jejich následků – a to prostřednictvím omezení kriminogenních příležitostí,

¹² *ZSM*, §89, odst. 1.

¹³ Například *Trestní zákoník*, §41, písm. f.

¹⁴ Pokud není uvedeno jinak, pak následující kapitola je zpracována podle MV ČR: pojem „*Prevence kriminality*“ [online] [cit. 2012-05-26, 17.30 CET]. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/prevence/system/pojmy/1.1.htm>.

nebo působením na potenciální pachatele a oběti trestných činů. Jedná se o opatření sociální prevence, situační prevence (včetně informování veřejnosti o možnostech ochrany před trestnou činností), a pomoci obětem trestných činů. Prevence kriminality je vedle represe součástí trestní politiky.

Struktura prevence kriminality

- **Sociální prevence** - aktivity, jež mají vliv na socializaci a sociální integraci, a aktivity zaměřené na změnu nepříznivých společenských a ekonomických podmínek, které jsou považovány za klíčové příčiny páchaní trestné činnosti. Sociální prevence je součástí sociální politiky. Efektivita sociální prevence je obtížně statisticky či ekonomicky měřitelná, lze na ni jen usuzovat, a to z hlediska odhadů sociálních perspektiv jedinců - objektů preventivního působení.
- **Situační prevence** staví na zkušenosti, že určité druhy kriminality se objevují v určité době, na určitých místech a za určitých okolností. Situační prevence se snaží eliminovat kriminogenní podmínky, a to prostřednictvím opatření režimové, fyzické a technické ochrany. Nejefektivněji působí na poli omezování majetkové trestné činnosti. Úspěšnost situační prevence je vysoká, je však podmíněna adekvátní volbou opatření a finančními a personálními prostředky do ní vložených. Hlavní odpovědnost za opatření situační prevence nesou především občané a obce a v rámci vymezených kompetencí i Ministerstvo vnitra, respektive Policie ČR.

Úrovně prevence kriminality

Prevence kriminality se, ať již formou sociálního nebo situačního přístupu, uskutečňuje na třech úrovních:

Primární prevence - zahrnuje výchovné, vzdělávací, volnočasové, osvětové a poradenské aktivity, které jsou zaměřeny zejména na nejširší veřejnost. Zvláštní pozornost je věnována pozitivnímu ovlivňování dětí a

mládeže (aktivní využívání volného času). Stěžejní odpovědnost za primární prevenci nese rodina, škola a obec.

Specifická primární prevence – systém aktivit a služeb, které se zaměřují na práci s cílovou skupinou, u níž lze v případě jejich absence očekávat další negativní vývoj, a které se snaží předcházet nebo omezovat nárůst jeho výskytu.¹⁵

Sekundární prevence se zaměřuje na:

- rizikové jedince a skupiny osob, u nichž je zvýšená pravděpodobnost, že se stanou pachateli nebo oběťmi trestné činnosti (specializovaná sociální péče),
- na sociálně patologické jevy (drogové a alkoholové závislosti, záškoláctví, gamblerství, povalečství, vandalismus, rasismus, xenofobii, dlouhodobá nezaměstnanost apod.),
- a příčiny kriminogenních situací.

Terciární prevence - resocializace osob, které již trestný čin nebo čin jinak trestný spáchaly, jejímž cílem je udržet dosažené výsledky předchozích intervencí a rekonstrukce nefunkčního sociálního prostředí. Spočívá v rekvalifikaci, hledání práce, sociálním a rodinném poradenství, pomoc při získávání bydlení, atd.

Šikana ve škole – situace, kdy „jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně, týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.“¹⁶

¹⁵ Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009 – 2012. [online.] MŠMT, 2009. [cit. 2.7. 2012, 13.30 CET]. Dostupné z : <http://www.msmt.cz/socialni-programy/strategie-a-koncepce-ap-msmt>.

¹⁶ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 32.

2. FAKTA O KRIMINALITĚ V ČR

2.1. Kriminalita obecně

Problém kriminality je v ohnisku zájmu společnosti již od starých věků. Není divu – jedná se o společensky závažný jev, který ohrožuje bezpečí spořádaných občanů. Proto byly během historie zavedeny různé zákony na jejich ochranu.

V moderní době se hodně úsilí věnuje popisu kriminality – jaká je její struktura¹⁷ a dynamika (vývoj **rozsahu**¹⁸, **intenzity** (*viz. níže*) a struktury kriminality v čase), na základě jejichž analýzy se hledají příčiny kriminálního jednání a následně vhodné formy trestní politiky.¹⁹ Na základě poklesu či vzestupu míry kriminality se poté zavedené formy trestní politiky vyhodnotí a buď se v nich pokračuje nebo se zkouší nové alternativy.²⁰ Cílem těchto snah je tedy předcházet kriminálnímu jednání či mu aspoň do určité míry zabránit.

2.1.1. Statistiky kriminality

Jako vodítko k představě, jaká je struktura a dynamika kriminality, se vedou statistiky. Nicméně při výkladu obecných statistik podávajících přehledy v absolutních číslech (tj. v celkových počtech lidí, skutků atp.) je třeba vzít na vědomí, že vykazují pouze **registrovanou kriminalitu**, tj. zaznamenanou u orgánů činných v trestním řízení (policie, státní zastupitelství a soudy). **Latentní (skrytá) kriminalita**, tedy z různých důvodů neoznámená (bagatelní kriminalita, nedůvěra v orgány činné v trestním řízení, absence důkazů k prokázání trestného činu, strach

¹⁷ Tj. rozložení podle věku, pohlaví, geografického území, druhů kriminality, podílů recidivistů...

¹⁸ Tj. počet trestných činů nebo činů jinak trestných na určitém území.

¹⁹ Kromě toho se též ověřují kriminologické teorie.

²⁰ VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 131.

z odvety pachatele na oběti atd.), je přitom podle kriminologických výzkumů vyšší než oznámená trestná činnost. Z výzkumů dále vyplývá, že přinejmenším ve velkých městech latentní kriminalita kopíruje rysy registrované kriminality, přičemž a u dětí je obzvlášť vysoká.²¹

Základním zdrojem informací o registrované kriminalitě jsou **statistiky od orgánů činných v trestním řízení**.²² V ČR jimi jsou *Policejní prezidium* při Ministerstvu vnitra a státní zastupitelství a soudy při Ministerstvu spravedlnosti. Avšak jejich nevýhodou je rozdílná metodika a tedy i způsob zpracování údajů.

Policejní statistiky vedou údaje o nahlášených trestných činech a počtu jejich objasnění, přičemž disponují podrobnějšími informacemi o struktuře kriminality – např. vedle celkového údaje o krádežích specifikují i počet kapesních krádeží, krádeží z automobilů, vloupání do bytu atp. Ovšem při evidenci „násilné trestné činnosti“ zahrnují policejní statistiky i trestné činy porušování domovní svobody, neoprávněného zásahu do práva domu či vydírání, kdy použití (pohružky) násilí nemusí být vždy jejich znakem. Naopak zde není zařazen trestný čin znásilnění.

Statistiky státních zastupitelství a soudů vykazují, zda byl pachatel stíhán, počet obžalovaných a odsouzených (včetně trestu nepodmíněného odnětí svobody), počet zastavení trestního stíhání, počet odklonů v trestním řízení, druhy uložených trestů a ochranných opatření, průměrnou délku vazeb (které m.j. vypovídá o efektivitě práce orgánů činných v trestním řízení), atd. Údaje o konkrétních trestných činech třídí státní zastupitelství a soudy podle hlav trestního zákoníku, některé i samostatně podle paragrafů.

²¹ VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 135 - 136.

²² Vedle toho existují statistiky pomocných orgánů v trestním řízení (Probační a mediační služba, Vězeňská služba, údaje z OSPODů (trestné činy dětí), Ministerstva zdravotnictví (počet osob v ochranném léčení) a statistiky Českého statistického úřadu. Statistiky vedou i soukromé instituce, např. Bílý kruh bezpečí atp.

2.1.2. Vývoj kriminality na území ČR po roce 1989

Do roku 1989 se počet registrovaných trestných činů (dále TČ) pohyboval v průměru okolo 120 820 za rok. Po Listopadové revoluci došlo k prudkému nárůstu trestných činů, který dosáhl svého vrcholu roku 1999 (426 626 TČ). V roce 2000 začal klesat, stoupl opět v roce 2002 a poté opět klesal až do roku 2006 (336 446 TČ). V roce 2007 skokem stoupl na 357 391 TČ a poté až do roku 2011 postupně klesal na 317 177 TČ. Přehledně to uvádí graf v příloze č. 1.

Důvodů, proč prudce vzrostla kriminalita po roce 1989, se uvádí více:

- **přechod od totalitního režimu ke svobodné společnosti** - „což je spojeno vedle řady pozitivních aspektů spočívajících zejména v posílení základních lidských práv a svobod osob, zároveň také s výrazným snížením možnosti kontroly a zásahu oficiálních institucí ... do práv individua,“²³
- **rozvoj tržní ekonomiky** a s ní spojený prohlubující se rozdíl mezi bohatými a chudými. Někteří lidé z chudších vrstev, pokud nemohou dosáhnout uznávaných cílů legální cestou, volí trestný čin,
- **otevření hranic**, což znamená velmi omezenou kontrolu pohybu občanů i migrantů. Naše země se tak stala pro některé TČ tranzitní, pro jiné dokonce cílovou (drogy, organizovaný zločin),
- **nástup silných ročníků 70. let,**
- **pokřivení hodnot občanů za totality**, „projevující se například ve výrazném zeslabení úcty k cizímu majetku, kdy všechno patří všem a nikomu“ podle hesla „Kdo nekrade, okrádá svoji rodinu,“²⁴ a
- otázkou zůstává i to, zda za totalitního režimu nebyly statistiky upravovány podle politických cílů.

²³ VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 153.

²⁴ Tamtéž.

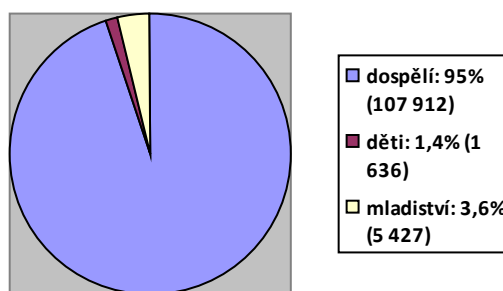
2.2. Kriminalita mládeže

2.2.1. Charakteristické rysy kriminality mládeže

Podíváme-li se na kriminalitu mládeže, zjistíme, že se od kriminality dospělých zásadně liší. Vyznačuje se:

- **vysokou mírou latentní kriminality, což ukazují výsledky kriminologických výzkumů.** Souvisí to s tím, že méně závažné delikty jsou brány jako součást vývoje jedince a jsou tudíž společností tolerovány nebo vyřešeny v rámci skupiny, ve které k činu došlo. Jen malá část z nich je oznámena (tj. registrována) a stíhána;²⁵
- **velkým rozdílem v poměru kriminality chlapců a dívek** - podíl dívek činil v letech 2000 – 2010 6-8%,²⁶ zatímco u žen se v posledních letech pohybuje mezi 10-14%;²⁷

Graf č. 4. Podíl kriminality dospělých, mladistvých a dětí v roce 2011

Graf č.2 zpracován podle *Zprávy o bezpečnostní situaci na území České republiky za rok 2011*. Dostupné též z: <http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>.

²⁵ Podle selfreporterů prováděných v USA se odhaduje, že faktická kriminalita mládeže je 4x – 10x větší, než oficiální statistiky. REGOLI, R. M., HEWITT, J.D. *Delinquency in Society a child-Centered Approach*. New York: McGraw-Hill, Inc., 1991, s. 36n. In: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 324. Podobný výsledek zjistil výzkum školní mládeže v Plzni v roce 1999, viz STOČESOVÁ, S., THOMOVÁ, J. Zkušenosti žáků a studentů s násilím v Plzni. In: *Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie*. Praha: Masarykova česká sociologická společnost, 2002, s. 176n.

²⁶ VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 325.

²⁷ Viz statistiky kriminality PČR, dostupné z <http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>.

- **vyšší četností u některých etnických menšin**, ačkoliv by měla být v poměru počtu svých členů na celkovém počtu obyvatel nižší;²⁸
- **pácháním méně závažné majetkové trestné činnosti**, především krádeží. Závažných forem kriminality (vraždy a znásilnění) se naopak mládež dopouští méně než dospělí, **přičemž děti se dopouštějí méně závažných činů než mladiství**;
- **skupinovou kriminalitou u chlapců**, zatímco **dívky** se jí dopouštějí spíše **individuálně**;
- **epizodickým trváním ve většině případů** - u 90% delikventní mládeže odezní kriminalita sama dovršením dospělosti (kolem 25. roku);
- faktem, že podstatnou část kriminality mládeže páchá jen velmi malá skupina tzv. **intenzivních pachatelů**;²⁹
- **specifickým způsobem spáchání protiprávních činů**: nedokonalou přípravou, neúměrnou tvrdostí, ničením věcí, nedostatkem zkušenosti, často dochází ke spáchání činu pod vlivem alkoholu. Děti také jednají při páchání kriminality emotivněji, svěřují se o svém delikventním jednání jiným osobám apod.³⁰
- **vlivem vrstevnické skupiny**, jíž je mladý pachatel členem. Vrstevnická skupina, která může iniciovat kriminální chování svých členů, hraje u mládeže mnohem větší roli než u dospělých. Skupina nahrazuje jejím členům pocit uznání, kterého se jim nedostává v rodině nebo ve škole. Platí v ní přesná pravidla - pokud je někdo poruší, přichází sankce. Skupina též poskytuje anonymitu.³¹
Vrstevnická parta **hraje významnou roli i při šikanování**.

²⁸ MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 138.

²⁹ SCHWINDT, H. D., *Kriminologie: eine praxisorientierte Einführung mit Beispiel*. 12. Aufl. Heidelberg: Kriminalistik – Verl., 2002, s. 64 – 65. In: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 329.

³⁰ GJURIČOVÁ, J., ŽÁRSKÝ, M. Vývoj kriminality v České republice se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mládeže. *Kriminalistika*, 1999, č. 1, s. 3n. In: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 329. To potvrzuje i *Zpráva o bezpečnostní situaci na území České republiky za rok 2011*, s. 16. Dostupné též z: <http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>: „Pokud mládež páchá trestné činy, jejichž znakem je použití brachiálního násilí, ať už se jedná o loupeže, ublížení na zdraví, znásilnění či vraždy, vyznačují se až nepochopitelnou brutalitou... Mládež páchá trestnou činnost častěji se spolupachateli a ve skupině. Trestná činnost je ve většině případů páchána živelně pod vlivem momentální situace (převládá emotivní motivace oproti rozumové). Bývá typické, že si pachatelé plně neuvědomují, jaké následky jejich jednání zanechají na oběti, svůj podíl na následku zlehčují, nepřipouští si odpovědnost a nechápou, proč by měli být trestáni.“

³¹ MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*, s. 72.

2.2.2. Statistika zločinnosti mladistvých

Podíváme-li se na dynamiku vývoje kriminality mládeže, lze konstatovat, že od roku 1990 prudce rostla, přičemž svého maxima dosáhla u mladistvých roku 1996 (14 920 objasněných provinění) a u dětí roku 1999 (12 464 objasněných provinění). Od té doby se postupně snižuje, přičemž u dětí výrazněji klesla v roce 2002 (přehledně to uvádí graf v příloze č.2). Podíl na snižování kriminality mládeže mají zcela jistě novelizace trestního zákona z poloviny 90. let, kterými byly zavedeny alternativní sankce, využívané zejména u mladistvých pachatelů a přijetí nového speciálního zákona o soudnictví ve věcech mládeže v roce 2003.

Statistiky kriminality dětí a mladistvých za rok 2011 vykazují následující fakta:

Dětí, které se dopustily činu jinak trestného, bylo 1568, spáchaly celkem 1636 činů jinak trestných. Mladistvých delikventů bylo 4038, přičemž se dopustili 5427 provinění. Oproti roku 2010 se statistiky nijak významně nezměnily.³² Mládež (tedy děti i mladiství), se dopustila **převážně majetkových deliktů**, zejména krádeží a krádeží vloupáním, loupeží a ublížení na zdraví a ostatní kriminality (dopravní nehody, maření výkonu úředního rozhodnutí, sprejerství, nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek), přičemž velká část těchto deliktů se řadí do kategorie přestupků (vzniklá škoda se pohybuje do částky do 5.000 Kč). Ovšem **rozšiřuje se trestná činnost páchaná prostřednictvím internetu** (porušování autorských práv, šíření a přechovávání pornografie, podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod.)³³

³² Podle názoru Nejvyššího státního zastupitelství může být jednou z příčin nízkého počtu mladistvých stíhaných a řešených ve zkráceném přípravném řízení (obdobně dětí do 15 let věku) též zastření identity neznámých pachatelů (tedy i věku) trestné činnosti. In: *Zpráva o bezpečnostní situaci na území České republiky za rok 2011*, s. 16. Dostupné též z: <http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>.

³³ Tamtéž.

2.2.3. Postoj ke kriminalitě mládeže

Téma kriminality mládeže je jednou z hlavních oblastí, na kterou zaměřují pozornost kriminologové i celá společnost. Na jedné straně je více tolerováno, když se pachatelem protiprávního činu stane dítě – vzhledem k jejich nezralosti a problémům spojených s dospíváním, na druhé straně se obavy z kriminality mládeže stupňují.

Problematika kriminality mladistvých a dětí není černobílá, jak ji média často zobrazují. Na faktu, že se dítě stane subjektem kriminálního jednání, se podílí mnoho faktorů. Je důležité zkoumat vznik příčin delikventního chování dětí a mládeže, její charakteristické rysy, ale také efektivitu nástrojů v boji proti juvenilní kriminalitě, včetně použití trestního práva - a podle toho aktualizovat programy, jež by předcházely kriminální kariéře dětí.

Dříve byly děti souzeny podle všeobecně platných zákonů (tj. platných pro dospělé i děti), které nebraly ohled na specifika vývoje člověka v dětství a dospívání a sociální a psychické okolnosti vzniku delikventního činu. Počátky humánnějších snah v zacházení s delikventními dětmi spadají do poloviny 19. století, kdy se v Americe odpovědnost za selhání dětí přičítala rodičům (podle zásady *parens patrie*), a pokud ti výchovu nezvládli, měl se o ohrožené děti postarat stát. První systém soudnictví pro mládež byl přijat v roce 1899 ve státě Illinios. Na území našeho státu byla první právní úprava přijata *zákonem č. 48/1931 Sb. z.a.n., o trestním soudnictví nad mládeží*.³⁴

K zákonným úpravám ve věci zvláštního zacházení s mladistvými pachateli docházelo v jednotlivých státech postupně. K problému se přitom přistupovalo dvěma způsoby. **Justiční model** vycházející z myšlenky, že za své jednání nese odpovědnost pachatel, protože se ke spáchání trestného činu rozhodl na základě své svobodné vůle, klade důraz na řádné projednání trestného činu v trestním řízení. Příkladem zemí, které uplatňují justiční

³⁴ DÜNKEL, F., VÁLKOVÁ, H. *Trestní zákonodárství nad mládeží v historické a srovnávací perspektivě*. Praha: Leges, 1992, s.11n. In: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 320.

model, je SRN a Rakousko. Naproti tomu **sociálně-opatrovnický model**, zaměřený na zajištění blaha dítěte, bere v potaz sociální, ekonomické a psychické faktory a zastává názor, že uložení trestu nic neřeší. Usiluje o analýzu problémů mládeže, které mohou narušit její zdravý vývoj a „léčbu“ bez ohledu na to, zda byl jedinec uznán vinným ze spáchání trestného činu nebo ne. Toto pojetí se uplatňuje například v Polsku.³⁵ Ovšem v druhé polovině 20. Století vznikla **koncepte restorativní (obnovující) justice**, která má na zacházení s delikventní mládeží významný vliv. Spočívá v myšlence, že trestný čin způsobil narušení vztahů mezi obětí, pachatelem a společností. Cílem restorativní justice je obnovení těchto vztahů a to prostřednictvím napravení nebo aspoň zmírnění škody, která vznikla oběti a společnosti. „Tento způsob reakce na kriminalitu, kde pachatel přebírá odpovědnost za svůj čin a aktivně se podílí na odčinění vzniklé újmy, a kde dochází k posílení postavení oběti a nedochází ke stigmatizaci delikventního jedince,³⁶ je vhodný zejména u pachatelů z řad mládeže a mladých dospělých.“³⁷

Trestní politiku jednotlivých zemí ovlivňují také **mezinárodní organizace**, např. *OSN a Rada Evropy*, jejichž dokumenty upravují m.j. práva dětí v trestním řízení, při výkonu trestů, které jim byly uloženy, a definují základní zásady a doporučení pro zacházení s delikventní a potenciálně delikventní mládeží. Mezi **hlavní doporučení** patří:³⁸

- vhodnost zavést a rozvíjet samostatné trestní právo mládeže (včetně kategorie mladých dospělých), specializovaného soudnictví nad mládeží, dalších institucí, jež se zabývají delikventní mládeží a zavést celoživotní vzdělávání jejich pracovníků,
- zajistit respektování základních zásad trestního řízení a zajištění stejného rozsahu práv a spravedlivého procesu jako u dospělých,

³⁵ ZEŽULOVÁ, J. *Trestní zákonodárství nad mládeží*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 108 – 110. In: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 320.

³⁶ Sankce zároveň integruje pachatele zpět do společnosti.

³⁷ VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 321.

³⁸ Tamtéž, s. 354 - 355.

- zajistit respektování práv dítěte: práva zúčastnit se řízení (především poučení o právech a přístup k jejich uplatnění) a práva vyjádřit se k věci (příčemž jeho názor je třeba brát dostatečným způsobem v potaz), a to vždy způsobem, který odpovídá úrovni zralosti a komunikace dětí,
- usilovat o zabránění diskriminace a působení faktorů, které mohou vést k marginalizaci mládeže z etnických minorit - jak v rámci, tak i vně systému soudnictví nad mládeží,
- klást důraz na výchovný, reintegroující a restorativní účel použitých sankcí a opatření, přičemž sankcí či jiných opatření spojených s odnětím svobody dítěte by mělo být užito skutečně jen jako posledního prostředku,
- rozšiřovat možnosti, jak reagovat na kriminalitu mládeže tak, aby nedocházelo ke stigmatizaci a zpřetrhání pozitivních sociálních vazeb dítěte,
- zaměřit se na prevenci kriminality mládeže jako na významnou součást sociální politiky státu,
- orientovat se na hledání efektivních způsobů reakce na kriminalitu intenzivních mladistvých pachatelů.

Na území ČR se od zrušení *Zákona č. 48/1931 Sb. z.a.n., o trestním soudnictví nad mládeží* uplatňoval vůči mladistvým delikventům spíše represivní přístup. Mnoho z nich dostalo nepodmíněný trest odnětí svobody - trestní právo neumožňovalo ukládání alternativních trestů a žádné odklony v trestním řízení.

Jak už bylo řečeno, změny v sankční politice mladistvých delikventů lze zaznamenat až v polovině 90. let, kdy byl novelizován trestní zákoník a **zavedeny alternativní tresty**: trest obecně prospěšných prací,³⁹ upuštění od potrestání s dohledem a podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem.⁴⁰ Tyto tresty se dnes v aplikační praxi skutečně ukládají ve vyšší míře než při jejich zavedení. Zvláště nepodmíněný trest odnětí

³⁹ Z.č. 152/1995 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů

⁴⁰ Z.č. 253/1997 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů.

svobody je stále častěji nahrazován trestem obecně prospěšných prací. Své místo nacházejí i tresty s prvky probace: podmíněné upuštění od uložení trestního opatření a podmíněné odsouzení k trestnímu opatření odnětí svobody s dohledem.

V roce 2003 byl nadto přijat *zákon č. 213/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže*, účinný od 1.1. 2004. V něm se podařilo ve velké míře naplnit výše uvedené požadavky OSN a Rady Evropy.⁴¹

2.3. Kriminogenní faktory u dětí a mladistvých

Příčiny vzniku kriminálního chování nejsou jen čistě rozumové, ale podílí se na nich další biologické, psychologické a sociální faktory a jejich vzájemná interakce.

2.3.1. Biologické faktory

Mezi biologické faktory patří:

- **pohlaví** – většího počtu kriminálních činů se dopouštějí muži a chlapci než ženy a dívky – a to v poměru cca 10:1.⁴² Důvodem může být mužský hormon testosteron, který podmiňuje agresivní jednání, a dále ve větším významu bezohledné dravé jednání pro seberealizaci v případě mužů, zatímco pro ženy jsou účelné jiné vzorce chování;⁴³
- **věk** – věznění jedinci jsou z 90% mladší 26 let a převážnou část vícevězněných jedinců a recidivistů tvoří osoby ve věku do 30-ti let.⁴⁴ Souvisí to také se specifiky dospívání: v období pubescence

⁴¹ Nepodařilo se prosadit, aby se zákon o soudnictví ve věcech mládeže vztahoval i na mladé dospělé.

⁴² VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profesi*. Praha: Portál, 2004. In: FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 160.

⁴³ RAINE, A. *The psychopathology of crime. Criminal behaviour as a clinical disorder*. San Diego: Academic Press, 1993, In: FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s.160.

⁴⁴ FISHER, S. *Etopedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem : UJEP, 2006. In: FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 160. Stejně tak viz MATT, E. Episode und „Doppel-Leben“: *Zur Delinquenz Jugendlicher. Monatschrift für Kriminologie und Strafreform*, 1995, H. 3, s. 153n, nebo ANDERSEN, M.A., FELSON, M. The Impact of Co-Offending. *British Journal of Criminology*, 2010, vol. 50, s. 72 – 73. Obojí in: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 330.

(cca 11 – 15 let) se dítě zmítá v konfliktech a zmatcích, vzdoruje, chce být uznán za dospělého, pohlavně dozrává a hledá vlastní identitu. V adolescenci (16 – 18 let) se postoje a zájmy stabilizují, mladý člověk se ještě více odpoutává od rodičů, s čímž souvisí, zvláště u chlapců, potřeba uznání zejména v rámci vrstevnické skupiny;⁴⁵

- **temperament**, resp. jeho vrozené dispozice, tj. způsob reagování na určité podněty. Vyšší dispozice k delikventnímu jednání mají lidé zvýšeně dráždiví, s vyšší impulzivitou a s nižší mírou frustrační tolerance;⁴⁶
- **nižší úroveň mentálních schopností** – vyšší míry kriminality se dopouštějí lidé s nižší úrovní rozumových schopností;⁴⁷

2.3.2. Sociální faktory

Sociálními faktory jsou:

- **původní rodina** – bezesporu významný sociální faktor, ve kterém si jedinec utváří vzorce chování.⁴⁸ V rámci původní rodiny jsou to následující faktory:
 - **anomální osobnost rodičů** - rodiče sami se dopouštějí asociálního a antisociálního chování,
 - **afunkční až dysfunkční rodina** a s ní spojená **deprivace**, či dokonce subdeprivace jedince, vedoucí k poruše socializace dítěte,
 - **neúplná nebo doplněná rodina**, náhradní rodiče, náhradní výchova až výchova ústavní,

⁴⁵ HEIDBERINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Praha : Portál, 1997. In: VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 331.

⁴⁶ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 160.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

- **snížená stabilita výchovného prostředí** - časté změny (rozvod, změna školy, doplnění rodiny o nevlastní sourozence atd., **nedůslednost ve výchově** nebo naopak příliš vysoké požadavky, nejasná pravidla chování (co se může a co už ne),
 - **sociálně slabší rodina** (velmi nízké vzdělání rodičů, často bez trvalého zaměstnání),
 - **syndrom CAN** (Child Abuse and Neglect – syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte),
 - **nefungčnost nebo ztráta prokreační rodiny**, „ve které jedinec plní stanovené role a uspokojuje své potřeby, včetně potřeb sounáležitosti a lásky a potřeb seberealizace. Často ke ztrátě funkcí rodiny a k jejímu rozpadu dochází ... v souvislosti s kriminálním chováním a následným uvězněním;“⁴⁹
- **vliv spoluvrstevnických skupin a part** – zvláště jako důsledek narušených rodinných vztahů a jejich funkcí, někdy i jako důsledek špatného školního prospěchu. „V partě dochází k uspokojování potřeb sounáležitosti a seberealizace, ke kterému v rodině i v normálním školním prostředí nedochází. Příslušnost ke skupině s asociálními nebo antisociálními vzorci chování značným způsobem zvyšuje riziko identifikace jedince s těmito nežádoucími způsoby života a vede k následnému rozvoji poruch chování včetně chování kriminálního. K prvním poruchám chování dochází již ve školním věku, v adolescentním věku nabývají poruchy chování větší společenské nebezpečnosti.“⁵⁰ Větší vliv mají vrstevnické skupiny na hochy, pravděpodobně z důvodu menší kontroly ze strany rodiny a menšího zapojení do domácích prací, jak je tomu u dívek;⁵¹
 - **způsob trávení volného času** (často ve spojitosti s členstvím v delikventní partě) – pokud si dítě vybere nákladné trávení volného času

⁴⁹ Tamtéž, s. 161.

⁵⁰ MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A.: *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2011 (s. neuvedena). In: *Speciální pedagogika*, s. 161.

⁵¹ MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A.: *Mládež a delikvence*, s. 33.

(konzumace alkoholu, kouření, užívání drog, pojíždění v autě), pak někde také musí opatřit peněžní prostředky na ně – což může být trestnou činností;

- **závislost na psychoaktivních látkách**, které má na pozdější kriminální chování značný vliv. „Zneužívání drog je velmi častou primární příčinou následné delikvence.“⁵² Drogově závislí nejsou schopni realisticky zhodnotit důsledky svého jednání: nejsou schopni neschopnost dojít do práce a podat odpovídající výkon, nehledě na to, že, kromě jiných důsledků, si musí opatřit peníze na jejich koupi – dost pravděpodobně opět kriminální činností;
- **dosažená úroveň vzdělání a s ní spojený společenský status** – pachatelé kriminálních činů dosahují obecně nižší úrovně vzdělání (underclass theory);⁵³
- **nízká úroveň až chybějící pracovní dovednosti, zkušenosti a návyky** – aktéři kriminálního jednání bývají často dlouhodobě a několikrát nezaměstnaní;
- **městské prostředí**, kde je vyšší anonymita a menší sociální kontrola než v menších obcích. Často se jedná o sídliště nebo vylidněné městské části. Zvláště vyšší kriminalita je vykazována v průmyslových městech a v oblastech s vyšší mírou migrace obyvatel;
- **tolerance společnosti k vyšší míře kriminality mládeže**, jež je brána jako součást vývoje jedince;

2.3.3. Psychické faktory

Mezi psychické faktory, jež ovlivňují delikventní chování, patří:

- **neschopnost domyslet následky svého jednání** (přičemž schopnost logicky uvažovat o svém cíli a způsobu jeho dosažení přítomna je).

⁵² FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 161.

⁵³ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. In: FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 160.

Trest a věznění nemá pro pachatele dostatečnou informační hodnotu, proto své jednání i návrat do vězení opakují, v případě recidivy mohou zaujmout lhostejný postoj. „Tato lhostejnost je výrazem určitého životního stylu, kde vězení je jeho standartní součástí, neboť již nejsou schopni řešit problémy jiným způsobem, dokonce ani žít na svobodě;“⁵⁴

- **tendence k afektivním reakcím** až extrémním výbuchům, **emoční nestabilita, emoční oploštělost,** citová chladnost, **nižší míra empatie,** lhostejnost k potřebám jiného člověka, **negativní ladění vůči okolí, absence pocitu viny:** „Litují většinou sami sebe, příčinu svého jednání spatřují v naprosté většině případů ve svém okolí;“⁵⁵
- **myšlenková rigidita, lenost uvažovat** – pachatelé se orientují na přítomnost, nejsou schopni ani ochotni přemýšlet o budoucnosti. Dále „**nejsou schopni kriticky myslet,** jejich názory nejsou trvalé, lehce se nechají ovlivnit. Neovládají se, řídí se pudy a impulsy, v situacích vyžadujících sebeovládání dochází k nezkrtnému nebo nezodpovědnému jednání;“⁵⁶
- **bezohlednost a agresivita** při dosahování svých cílů;
- **zatvrzelost v Eysenckově pojetí;**⁵⁷
- **jiné hodnotové systémy, izolovanost od světa:** „Zatvrzelost ve spojení s emoční labilitou jsou významným prediktorem asociálního a antisociálního chování, a z nich vyplývajících postojů a pojetí své společenské seberealizace. Takové osoby jsou charakteristické izolovaností od normálního světa, žijí v jiných hodnotových systémech. Normou požadovaná sociabilita je těmto jedincům relativně vzdálena, jsou nekritičtí. Empatie, pocit viny a soucitu, jsou pro tyto jedince pouze prázdnými pojmy. V kombinaci s vysokou mírou emoční lability jsou pak až chorobně citliví a zranitelní, cítí se neustále ohroženi, ve snaze eliminovat zátěž u nich nastupují obranné

⁵⁴ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 163.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ a) samotářství, lhostejnost k lidem, nepřizpůsobivost, děláním těžkostí, b) krutost, nelidskost, citová oploštělost, nesoucitnost, necitlivost, c) nepřátelství vůči lidem, agresivita, e) ignorance nebezpečí, zbrklá odvážnost, f) vysmívání se, silná vzrušivost, pobuřování okolí. EYSENCK, H. J., EYSENCK, S.G.B. Eysenckovy osobnostní dotazníky pro dospělé. Bratislava, *Psychodiagnostika*, 1993. In: FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 163.

reakce, nejčastěji lhavost, úniky do fantazie a různé formy racionalizace. Obranným mechanismem je rovněž sebepoškození, typický deprivanční jev;⁵⁸

- **potřeba okamžitého uspokojování potřeb**, tj. i nelegitimními prostředky, včetně kriminality.

2.4. Šikana

Jednou z velmi nebezpečných forem delikventního chování je šikana, která často graduje ve spáchání závažné kriminality^{59 60}. Protože tento jev není na našich (a nejen našich) školách ojedinělý a o jeho závažných důsledcích se málo všeobecně ví, bude této problematice věnována v dalším výkladu zvýšená pozornost.

Šikanu můžeme definovat jako chování, kdy „**jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně, týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci**. Je přitom patrná **převaha agresora nad obětí** (ať už fyzická či psychická).“⁶¹ Jak se dočteme dále, jde o poruchu vztahů ve skupině.

Podle odhadu předního českého odborníka *PhDr. Michala Koláře*, jenž se problematikou šikanování a její terapií zabývá soustavně již třicet let,⁶² je na základních a středních školách šikanováno okolo 20% žáků.^{63 64} To

⁵⁸ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, s. 163-164.

⁵⁹ Srov. KOLÁŘ, M., et al. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc* (dále jen *Skrytý svět šikanování ve školách*), s. 20.

⁶⁰ Šikana naplňuje skutkovou podstavu TČ omezování osobní svobody, vydírání, vzbuzení důvodné obavy, loupeže, znásilnění, pohlavního zneužívání nebo kuplířství, ublížení na zdraví a poškozování cizí věci. In: KOLÁŘ, M., et al. *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 288 – 289.

⁶¹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 32, 36.

⁶² M. Kolář léčí nemocné skupiny, terapeuticky pracuje s oběťmi a agresory, poskytuje krizovou intervenci při provalení šikany, nabízí konzultace, supervize a poradenství rodičům, pedagogům, ředitelům a dalším odborníkům a institucím. Dosud řešil stovky školních a ústavních šikan, dlouhodoběji vedl terapii cca 600 skupin... Spolupracoval přitom s různými institucemi (*MŠMT, úřadem ombudsmana, Amnesty International, Český helsinský výbor, aj.*) K problematice vydal již bezpočet odborných článků i knih. Podílel se na koncepci metodického pokynu MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení. Viz KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 14.

⁶³ KOLÁŘ, M., et al. *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 11.

⁶⁴ Totéž číslo odhaduje i o 11 let později. Viz KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 23.) Výzkumy na našem území, především v letech 1994 (*Pavel Řičan*), 1999 (*Rážová, Czémy, Provaníková, Sovinová*) a 2001 (*Havlinová, Kolář*), vedle dalších jiných, vykazují číslo 11 - 41% obětí šikanování z celkového počtu dětí). Číslo je ale třeba chápat v kontextu – každý výzkum totiž jinak

znamená, že každý pátý se někdy stal aspoň jednou obětí šikany! Při tvrdších podmínkách k naplnění této definice, kdy by odhadované množství obětí bylo „jen“ 10%, by to v ČR znamenalo 100.000 šikanovaných žáků základních a středních škol. To je alarmující číslo vzhledem k tomu, že šikana zanechává své morální důsledky i u agresorů i celé skupiny, jichž jsou agresor a oběť členy.

M. Kolář začal na základě svých zkušeností hledat odpověď na to, kde se šikana bere a jak ji řešit. Svě teorie zakládá na poznacích z hlubinné psychologie, jež v posledních letech doplňuje sociálně kognitivními principy. V zahraničí se na šikanu nahlíží „pouze“ zvnějšku – behavioriálně, jako na formu agrese, jak to zavedl světově uznávaný šikanolog *PhDr. Dan Olweus* z Norska. *Prof. Pavel Říčan*, který při začátcích svého zkoumání šikany přejal *Olweusovu* metodu, a *doc. Pavlína Janošová* považují z výše uvedených důvodů studium šikany *M. Koláře* za ojedinělé a hodné světové pozornosti.⁶⁵

***M. Kolář* stanovil pět vývojových stupňů šikany. Dále zjistil, co brání provalení šikany: jev, který nazval „zakrývající a protiúdržavný systém šikanování“. Na základě toho vytvořil ucelený systém léčby šikany, jenž zahrnuje terapii oběti, agresora i celé skupiny, která šikanování přijala za svou normu. To vše (spolu s projevy a důsledky šikany) je důležité znát, chce-li pedagog nebo rodič mít jistotu, že:**

- je s dítětem vše v pořádku, případně jak postupovat, aby se oběti dostalo ochrany (a ne ještě většího nebezpečí, jak se to často stává při postupu učitele, který nezná skryté mechanismy šikanování),
- agresorům dá adekvátním způsobem jasné znamení, že překročili společensky uznávané hranice a zamezí jim křivě svědčit při zjišťování vývoje šikany,
- adekvátně oznámí celou věc třídě.

vymezoval hranice šikanování, trval po jinou referenční dobu a ne každý rozlišoval mezi zárodečnou a pokročilou šikanou.) V zahraničí je situace obdobně nejasná, výzkumy se realizovaly jen v některých státech a jen v Irsku a Norsku byla provedena dlouhodobější celonárodní šetření. KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 25.

⁶⁵ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 281 - 282.

Každý vývojový stupeň šikany i její forma totiž vyžadují jiný způsob intervence.

2.4.1. Projevy šikany

Šikana se projevuje psychickou (slovní) nebo fyzickou agresí, zastrašováním agresorem, že použije zbraní (skutečných – žádné makety!), nebo jejich přímým používáním, krádežemi, ničením a manipulací s věcmi, násilnými a manipulativními příkazy, zraňováním, izolací, vyhýbáním se a posíláním ponižujících nebo zastrašovacích vzkazů a „básní.“

Jako příklady šikany uvádím některé z mnohých, jejichž podrobný (a stále ne úplný!) seznam uvádí *M. Kolář* ve své nejnovější knize *Nová cesta k léčbě šikany*:⁶⁶

- Oběť je agresory věšena na lustr, na skobu, a to až do ztráty vědomí a strangulační rýhy na krku.
- Oběti sváží ruce a nasadí na hlavu igelitový pytlík. Agresoři pozorují, jak se zmítá.
- Oběť je vystavena hromadnému kopání.
- Na oběť je položena deska lavice, na kterou si stoupne co největší počet agresorů.
- Oběti jsou stříhány, případně opalovány vlasy.
- **Agresor maluje při vyučování propiskou oběti na krk nebo obličej, nebo jí před písemnou prací vyndá z propisky náplň.**
- Agresor nalepí oběti žvýkačku nebo bonbon do vlasů, vylije limonádu za krk, vysype brambůrky za košili...
- Oběti je vyhrožováno zastřelením, oběšením, umlácením, přehozením přes zábradlí, hozením do výtahové šachty...
- Oběti je nadáváno: „Ty svině židovská/ cikánská/ slovenská/ rudá... Tlustý prase, smrdíš... Panici...“)
- Agresoři urážejí rodiče oběti.
- **Agresoři se vysmívají slabostem a hendikepům obětí, jejich neúspěchu (i při zkoušení u tabule), chybám, jejímu trápení.** Vtipkují o ní, mají ironické poznámky, zesměšňují ji a posmívají se jí.
- Agresoři berou oběti peníze, zabavují jí výplaty, trhají a ničí její oblečení, kradou nebo ničí její učebnice a sešity (plné poznámek výkladů od učitele), ukradnou nebo schovávají legitimace na MHD, stravenky na oběd, peněženku s penězi, boty, aktovku...
- Agresoři oběti pomoci oblečení nebo obuv, vytřou bundou WC, plivají do bot nebo do nich nalijí vodu.
- Oběť je násilím donucena pít moč, limonádu, do které je napliváno, jíst jídlo z podlahy.
- Je donucována před ostatními masturbovat nebo se vysvléct donaha.
- Je donucována líbat agresorům boty a čistit je, klečat před agresory a žádat je o milost.

⁶⁶ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 32 – 35. Tučným písmem projevy šikany, jež mohou zaznamenat učitelé.

- Je donucována nosit ponižující ceduli, zdravit agresory, dávat jim svačiny, opakovat ponižující výroky, křičet nacistická hesla, dávat agresorům cigarety, SIM karty, „výkupné“, půjčovat jim peníze (a to i značné částky), pracovat za agresory v dílně, dělat „metro“ (lézt pod školními lavicemi a hlásit stanice metra).
- **Žák pověřený učitelem, aby hlídal kázeň, na příkaz agresora zapisuje na tabuli oběti.**
- Spolužáci oběť ignorují, neodpovídají na její pozdrav, nereagují na její prosbu, dělají, že neslyší, nebaví se s ní.
- **Když si oběť přisedne ke stolu při obědě, ostatní si odsednou. Oběť je pomlouvána, zlomyslně osočována, je na ni schvalováno, co neudělala. (Například o stydlivé dívce se vypráví, že masturbovala na WC. Tři agresori se zapřísahají, že to viděli na vlastní oči. Za chvíli to ví celá škola a vedení doporučuje rodičům návštěvu u sexuologa...)**
- Oběť je zaplavována množstvím „motáků“, vzkazů od spolužáků, adresnými nebo anonymními útoky přes moderní média (e-mail, ICQ, skype, facebook... (kyberšikana)). Příklad „poezie“ jednoho žáka:
*Kopala Kopale
 Ty starej debile
 Tvá stará čubka honí svůj starej pekáč
 a kouří tvýmu starýmu fotrovi*

Jmenované příklady se mohou zdát přehnané, ale podle M. Koláře, jsou bohužel realitou.

2.4.2. Důsledky šikany

Důsledky šikany se netýkají jen oběti, ale i agresorů a celé skupiny.

- **U obětí dochází k poškození fyzického a psychického zdraví, někdy celoživotně.** Dlouhodobá psychická bolest oběti i po skončení šikanování je zřejmá z autentického příběhu jedné mladé ženy:

„Je mi 22 let a sama jsem zažila šikanu na základní škole od 4. do 9. třídy. Přesto, že je tomu už pět let, stále nejsem v pořádku. I když se mnoho věcí samovolně postupně změnilo k lepšímu (nebojím se sama chodit okolo skupinek mladých lidí), je to asi běh na velmi, velmi dlouhou trať. Nevím, jestli vůbec bude možné se někdy „vyléčit“ z některých naučených postupů myšlení, které mi komplikují život. Možná jsem odsouzena k tomu, že nikdy nebudu spokojena v kolektivech lidí a nikdy se tam nebudu cítit jako „plnohodnotný“ člověk, nedokážu si stát za svým nápadem, prosadit jej a také se zlobit na lidi, kteří mi ublížili... Vše ještě znásobili, ne-li umocnili rodiče, kteří mi tvrdili, že si vymýšlím a přeháním. A já je teď nemám zrovna v lásce a oni se na mne za

to znova zlobí. Tak si říkám, že krátkodobá slast agresorů z mého utrpení byla vykoupena mým mládím a možná i celým životem.“⁶⁷

- **Beztrestné páchaní násilí a porušování trestního zákona ve velkém měřítku poškozují morální charakter většiny členů skupiny.** Důsledkem je **podceňování a přehlížení mravních norem, utváření a upevňování antisociálních postojů a celkově vede i při mírných formách k připravenosti pro kriminální dráhu**, a to nejen u agresorů,⁶⁸ ale do určité míry i u přihlížejících.
- U obětí i svědků vede šikanování **k nedůvěře k autoritám a ztrátě iluzí o společnosti**, která by každému člověku měla poskytnout ochranu proti jakékoli formě násilí. Tito lidé se v mládí „naučí“, že nikdo není schopen zajistit ochranu a bezpečnost slabým a bezbranným, a tudíž nemá vlastně cenu proti bezpráví něco dělat.“⁶⁹
- **Někteří šikanovaní se později stávají šikanujícími**, agresory:⁷⁰ Jejich hlavním motivem může být zabránit týrání své osoby, což lze preventivně tím, že sami začnou šikanovat. *M. Kolář* si myslí, že „takováto proměna oběti může souviset s tím, že se identifikuje s útočníkem a napodobuje jeho násilí ve fantazii nebo i ve skutečnosti. Brání se tím proti úzkosti, studu a ponížení. Také to pomáhá ke zvládnutí posttraumatických vzpomínek a vede ke zvyšování sebeúcty. Dělá to zkrátka proto, aby zmírnila svou bolest. Takže díky šikaně máme mezi sebou dalšího agresora.“⁷¹

⁶⁷ Případ „Dopis Vysokoškolačky.“ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 20 – 21.

⁶⁸ „Účinek na iniciátory a aktivní účastníky šikanování je rovněž vážný, i když poněkud jiný, a ne tak zjevný. Jejich deficit v duchovním a mravním vývoji se výrazně prohloubil. Nezastavený a svému „nutkavému“ osudu ponechaný agresor se stává „charakterovým mrzákem“, u něhož se povážlivě upevnily antisociální postoje a celková připravenost pro trestnou činnost. Agresor neměl možnost pocítit sílu společnosti ve vynucování obecných pravidel správného chování vůči bližním. Nikdo mu nedal jasně najevo, co nesmí dělat, co je chráněnou sférou druhého člověka.“ KOLÁŘ, M., et al. *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 67; podobně: KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 155.

⁶⁹ KOLÁŘ, M., et al. *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 16.

⁷⁰ Žáci, kteří na ZŠ šikanují, se v dospělosti čtyřikrát více dopouštějí násilné trestné činnosti a 60% z nich poruší v dospělosti trestní zákon. Olweus, 1993, in: KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 155.

⁷¹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 21-22.

- V místech výskytu šikany dochází ke ztrátě pocitu bezpečí žáků, který je nezbytný pro harmonický rozvoj osobnosti a efektivní výuku. **Učitel nemůže plně působit jak výchovně tak při předávání informací.**⁷²

2.4.3. Pět stupňů šikanování podle M. Koláře⁷³

1. **Zrod ostrakismu:** Jedná se o mírné, převážně psychické formy násilí. Okrajový člen (outsider) skupiny se necítí dobře – je neoblíben a neuznáván, ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spořádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné legrácky“ apod.
2. **Fyzická agrese a přitvrzování manipulace:** V zátěžových situacích začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako hromosvod k odbourání skupinového napětí – nepříjemných pocitů před těžkou písemnou prací, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že je chození do školy obtěžuje. Manipulace se přitvrzuje a zprvu ponejvíce se objevuje subtilní fyzická agrese.
3. **Klíčový moment** - vytvoření jádra agresorů: Agresori - žáci začnou již systematicky, ne už jen náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti - žáky, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování.
4. **Většina přijímá normy agresorů:** Normy agresorů jsou přijaty většinou skupiny a stanou se jejím nepsaným zákonem. Neformální tlak ke konformitě získává v této době novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. U členů této většinové skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná očekávání vůdců. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom uspokojení.
5. **Totalita - dokonalá šikana:** Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem, oběti jsou

⁷² Srov. Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, č.j. 24-246/2008-6; KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 156.

⁷³ KOLÁŘ, M., et al. *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 32-37; Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, č.j. 24-246/2008-6.

„vykořisťováni“. Žáci jsou rozděleni na dvě skupiny - na „otrokáře“ a „otroky“. Jedni mají všechna práva, druhí žádná.

Vznik a vývoj šikanování vychází ze zákonitostí skupinové dynamiky. Vnitřní dynamika skupiny je postižena špatným postojem jejích členů k normám, hodnotám a postojům šikanování. „Jednoduše lze říci, že schéma zachycuje negativní proces, kterým se mrzačí vztahy mezi členy skupiny. Tento chorobný proces je pravým opakem budování komunity, jehož cílem je bezpečné soužití a tvořivý přesah osobních individuálních rozdílů,“ což je znakem skupinové demokracie.⁷⁴

2.4.4. Co brání provalení šikany

Nebezpečnost šikany tkví v tom, že je velmi těžké ji odhalit. Šikanování se totiž netýká jen agresora a oběti (obětí), ale celé skupiny, jíž jsou agresor a oběť členy. Tím, že skupina přijala chování agresora, chrání provalení šikany před každým nevídaným vetřelcem.

M. Kolář nazval tento jev „**zakrývající a protiúdržavný systém šikanování**“. Odhalení pokročilé šikany brání následující skutečnosti:⁷⁵

- oběť kryje agresora - má strach, aby nebyla šikanována ještě více,
- agresori si při podezření vymyslí lež, která je ochrání před odhalením, přičemž často svedou vinu na oběť,
- ostatní spolužáci taktéž nepřiznají pravdu – před strachem z agresorů, kteří by poté mohli šikanovat i je – „bonzáky,“
- rodiče agresorů urputně hájí své děti před nařčením, že šikanovaly jiné. Často jsou takovou skutečností šokováni, nemohou tomu uvěřit, protože se doma dítě chová dobře, anebo chtějí skrýt fakt, že dítě sami šikanují (které dítě v jejich nepřítomnosti kopíruje). V každém případě však dítě ventiluje svůj „přetlak.“ Rodiče proto místo toho,

⁷⁴ KOLÁŘ, M., *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 31.

⁷⁵ KOLÁŘ, M., *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 98.

aby na vyšetřování spolupracovali, obviňují oběť jako původce šikany, jako provokatéra, kterého je třeba potrestat,

- rodiče obětí se naopak bojí o život svých dětí a ze strachu před agresory nechtějí, aby se vůbec věc s agresory řešila, jen aby jejich dítě tiše přešlo na jinou školu,
- fakt, že šikana prorostla s oficiální výchovně – vzdělávací strukturou, tj. když učitel nevědomky stojí na straně agresora. Například uvidí žáka, jak dává svačinu spolužákovi a zeptá se, proč to dělá. Oběť odpoví: „On má hlad, já jsem v pohodě.“ Dál tedy již nic neřeší. Nebo se žák přihlásí před písemnou prací, kdy si stěžuje, že nemá v propisce náplň, a učitel mu odpoví „Tak piš tužkou.“ Nejhorší variantou je, když agresorem je navenek sympatický kluk s dobrými organizačními schopnostmi, oblíbený žák učitele,⁷⁶ kterého kantor pověří výkonem předsedy nebo hlídáním kázně o přestávce s tím, že bude na tabuli zapisovat, kdo zlobil. Kdo na seznamu asi skončí?

2.4.5. Ucelený systém léčby šikany

Svou roli, zda se šikana dá řešit, hraje to, jak se k problematice šikanování staví škola. Učitelé a ředitelé, kteří tvrdí, že šikana na jejich škole není, se mylí. **Šikana se v zárodečných fázích vyskytuje v téměř každé škole.**⁷⁷

U ředitelů a potažmo veřejnoprávních činitelů zodpovědných za školství v dané oblasti, hraje roli i strach z provalení šikany, která v očích veřejnosti (za přispění médií) znamená, že ředitel nebo škola selhali. Mohou si vybrat: buď šikanu pod tíhou sociálního tlaku popřou, nebo se jí podle svého morálního přesvědčení postaví čelem. Druhé řešení je správné, jedině tak se dá šikana zastavit (ovšem s citlivými postupy, jak je navrhuje *M. Kolář* na

⁷⁶ Mylná je představa, a to i mezi renomovanými odborníky, že šikanujícím se může stát pouze žák s problémy doma, s nedostatečným prospěchem, psychopat. *M. Kolář* po setkání se stovkami iniciátorů a aktivních účastníků tento názor popírá: „Tito mladí lidé se od ostatních zásadně neliší, aspoň ne na úrovni odborných diagnóz. V drtivé většině to nejsou nemocní sadističtí psychopati. „Jsou pouze“ značně egoističtí a egocentričtí... Nejde tedy o problém psychopatologie, ale o problém duchovního rozměru člověka a jeho morálky.“ In: KOLÁŘ, M., *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 119.

⁷⁷ Dle výzkumů *M. Koláře* dokonce v každé třídě. In: KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 258; *Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení*, č.j. 24-246/2008-6.

základě vyhodnocení vývojového stupně šikany, jejího druhu atd., jinak je zásah pro oběť „ranou pod pás“). Ovšem vyžaduje to vysokou odolnost vůči tlaku s problematikou neseznámené společnosti, rodičů agresorů, úředníků státní správy a České školní inspekce, a ne jednou i tlaku médií. A někdy bohužel i tlaku vůči vlastním kolegům v pedagogickém sboru.

Ucelený systém léčby šikany zahrnuje terapii oběti, agresora i celé skupiny, která šikanování přijala za svou normu. K tomu je třeba znát projevy šikany a její důsledky, její příznaky,⁷⁸ stupně vývoje šikany, mechanismy, které brání jejímu odhalení, schopnost umět ji rozeznat od škádlení⁷⁹ a jiných příbuzných fenoménů, umět zhodnotit stupeň a formu šikany a dle toho vybrat způsob intervence jak s obětí, tak s agresorem⁸⁰ i celou skupinou. To nelze jinak než řádným výcvikovým seminářem.⁸¹ Každý učitel by dle *M. Koláře* měl zvládnout řešit šikanu do 1. a 2. stupně, každý třídní učitel, metodik prevence a výchovný poradce do 3. stupně. Řešení 4. a 5. stupně náleží už jen speciálním odborníkům.

2.4.6. Prevence šikany - školní program proti šikanování

M. Kolář vypracoval školní program proti šikanování, metodiku, jaké kroky mají školy podniknout, aby se na jejich škole výskyt šikany minimalizoval a zastavilo se bujení šikan současných.⁸²

Jako základ je třeba úrodné půdy – spolupracující pedagogický sbor, kde se netvoří proti sobě bojující skupiny, a kde všichni učitelé chtějí pracovat na prevenci šikany. Dále to vyžaduje demokratické uspořádání školy (celoškolní setkání, školní parlament, třídní samospráva, rada školy...),

⁷⁸ Viz příloha č. 3.

⁷⁹ Lze to poznat podle reakce „příjemce“. Pokud „legrácky“ přijímá kladně, jedná se o škádlení. Pokud se oběť cítí dotčena, jedná se o ubližování. V takovém případě by adresát pocítuje lítost a omluví se a s „legráckami“ přestane. Pokud v jednání pokračuje, jedná se o šikanu. Srov. Kolář, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 64.

⁸⁰ Špatným způsobem řešení šikany je okamžitá konfrontace oběti s agresorem. Oběť bude věc popírat, agresori vše zaprou a věc svou na oběť. Učitel, když zpozoruje příznaky šikany, ještě neví, jak šikana vypadá. Šikanu je třeba vyšetřovat zvlášť a obětí a zvlášť s jednotlivými agresory. Více viz. Kolář, M. *Nová cesta k léčbě šikany*.

⁸¹ Školení a výcvikové semináře především pro pedagogy a zájemce k rozeznání šikany a jak s ní dále pracovat, pořádá samozřejmě i zakladatel tohoto přístupu, *M. Kolář*.

⁸² Říká se mu též *Hradecký školní program*. Jeho znázornění viz příloha č. 4.

kteřá se opířá o „morálku lásky.“⁸³ Poté je třeba, aby všichni učitelé prošli odborným výcvikovým seminářem. Následně musí být program prevence proti šikaně zaveden do života školy na úrovni jejího řízení, vzdělávání pracovníků školy a preventivní výchovné a vzdělávací činnosti žáků, tj. předávání informací žákům o projevech šikany a jak se jí bránit, v třídních hodinách a hodinách *Občanské výchovy, Rodinné výchovy, Etické výchovy apod..*

Obsahem školního programu proti šikanování je:⁸⁴

- zmapování situace (evaluace) před zavedením programu, v jeho průběhu i na jeho konci,
- motivace pedagogů pro změnu,
- vytvoření užšího realizačního týmu (ředitel, zástupci třídních učitelů z I. a II. stupně, školní metodik prevence, metodik programu školy podporující zdraví a řešitel projektu),
- dohoda o zavedení společného postupu při řešení šikany,
- prevence v třídních hodinách,
- prevence ve výuce,
- ochranný režim (demokratický vnitřní řád školy, účinné dozory učitelů),
- spolupráce s rodiči (seznámení rodičů s programem proti šikanování, např. formou dopisu),
- školní poradenské služby,
- spolupráce se specializovanými zařízeními, a
- vztahy se školami v okolí (domluva ředitelů na spolupráci řešení šikany, kde se jí zúčastňují žáci z různých škol).

⁸³ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 257.

⁸⁴ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 258 - 261.

2.4.7. Metodický pokyn MŠMT k řešení šikany ve školách a školských zařízeních

Vzhledem k závažnosti šikany, na kterou na základě svých zkušeností z terapeutické praxe poukázal *M. Kolář*, se MŠMT začalo problematikou šikany zabývat kolem roku 2000, kdy vydalo první metodický pokyn k řešení šikany ve školách a školských zařízeních. V roce 2008 byl metodický pokyn aktualizován.⁸⁵ Dokument je, s rozsáhlostí problematiky, kterou musel pojmout, stručný, velmi přehledný a jasně naznačuje, co mají pedagogové nebo rodiče dělat, pokud se šikana provalí. Pokud učitel nemá čas číst knihy *M. Koláře*, měl by se seznámit alespoň s tímto metodickým pokynem.

Avšak „účinný boj proti šikanování předpokládá celkově promyšlený postup nejen na úrovni jednotlivé školy, ale na úrovni celého resortu.“⁸⁶ Což znamená vyškolit pracovníky specializovaných zařízení (PPP, SPC, SVP, DgÚ, ...) tak, aby uměli řešit šikanu od 3. vývojového stupně. Dále to znamená, aby školy spolupracovaly s odborníky z jiných resortů a s nestátními organizacemi, které se prevencí šikany zabývají (kriminalisté pro mládež, sociální kurátoři, dětská psychiatrie). MŠMT a krajské úřady by měly podporovat školy při vytváření prevence šikanování. ČŠI, MŠMT a krajské úřady by měly kontrolovat školy, jak jsou připraveny ochránit žáky před šikanováním. Nevládní organizace, které se zabývají ochranou práv dětí (*Nadace Naše dítě, Linka bezpečí, Amnesty International, Společenství proti šikaně*) by měly monitorovat situaci a zabezpečování ochrany těchto práv. To nelze jinak, než aby všichni zainteresovaní byli s problematikou šikany řádně seznámeni.

⁸⁵ Nyní se chystá jeho další aktualizace, jak mi na soukromé konzultaci pan *PhDr. M. Kolář* prozradil.

⁸⁶ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 27.

2.5. Shrnutí

Kriminalita, jakožto chování, které ohrožuje majetek, zdraví či jiná práva občanů, je v ohnisku zájmu společnosti. Na základě analýzy vývoje kriminality v určité oblasti se hledají příčiny kriminálního jednání (včetně bio-psycho-sociálních faktorů) a následně vhodné formy trestní politiky za účelem, aby se jí předcházelo nebo se alespoň snížila její míra. Za tím účelem se evidují trestné činy, jejich druhy, počet pachatelů, věk pachatelů atd. Avšak je třeba mít na paměti, že se jedná pouze o registrovanou kriminalitu; odhaduje je, že latentní kriminalita je mnohem vyšší.

Co se týče vývoje kriminality v ČR, pak můžeme říci, že počet spáchaných trestných činů prudce vzrostl po Listopadové revoluci. V roce 2011 bylo v ČR evidováno 357 391 trestných činů u dospělých, u mládeže 7063 provinění.

Kriminality dětí a mladistvých má svá specifika: na rozdíl od dospělých se vyznačuje vyšší mírou latence a menší závažností spáchaných deliktů (především majetková trestná činnost). Velký vliv má na kriminalitu mladistvých vrstevnická skupina.

To se projevuje i v případě šikany, která může naplňovat skutkovou podstatu trestných činů omezování osobní svobody, vydírání, vzbuzení důvodné obavy, loupeže, znásilnění, pohlavního zneužívání nebo kuplířství, ublížení na zdraví a poškozování cizí věci. Šikana je velmi závažný jev, především svou rozšířeností: přední český šikanolog M. Kolář, odhaduje, že obětí šikany se alespoň jednou stalo každé páté dítě. Nebezpečnost šikany tkví v tom, že je velmi těžké ji odhalit. Přitom důsledky jsou velmi vážné: dlouhodobé psychické trauma u obětí, posílení asociálních vzorců u agresorů, u obětí a u svědků dochází k nedůvěře k autoritám, jež měly poskytnout pomoc: rodiče, učitel, policie...

M. Kolář zjistil, co brání provalení šikany a představil ucelený systém její léčby. Stanovil pět vývojových stupňů šikany, které je potřeba znát, pokud

chce pedagog rozpoznat, zda v jeho třídě bují šikana, a jak zasáhnout, aby oběti ještě více neublížil – což se bohužel velmi často pedagogům stává, byť nevědomky.

Problematice šikany by měla být věnována mnohem vyšší pozornost a to na všech úrovních školského resortu. Není totiž školy, kdy by se nevyskytovala.

3. KONCEPCE PREVENCE KRIMINALITY A RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ MLÁDEŽE V GESCI MŠMT

3.1. Strategie prevence rizikových jevů MŠMT

3.1.1. Strategie v rámci národních a nadnárodních dokumentů

Podle zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky, je ústředním orgánem státní správy pro základní školy, vědní politiku, výzkum a vývoj, včetně mezinárodní spolupráce v této oblasti, pro státní péči o děti a mládež - vedle mnoha jiných dalších svěřených institucí a oblastí - Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy.

Ve věci uplatňování školní primární prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže hraje MŠMT stěžejní roli:

„Období školního vzdělávání má velmi významnou funkci v oblasti formování osobnosti mladých lidí a vše, co se v tomto období nepodaří, se jen velmi obtížně napравuje v období dospělosti. Toto je také důvod, proč je oblasti prevence rizikových projevů chování u školní populace věnována mimořádná pozornost, a to nejen ze strany ministerstva, ale i všech dalších složek podílejících se na řízení školství, zvláště pak krajů a obcí.“⁸⁷

Současný koncept MŠMT ČR v oblasti prevence rizikového chování dětí a mládeže v ČR je popsán v dokumentu *Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009 – 2012* (dále jen *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*). *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT* vzešla ze závěrů pravidelných jednání s krajskými školskými koordinátory prevence a metodiky prevence, z dlouhodobých cílů stanovených strategiemi nadresortních orgánů a ze zkušeností s naplňováním koncepcí prevence

⁸⁷ *Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009 – 2012* (dále jen *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*), s. 3. Dostupné z <http://www.msmt.cz/socialni-programy/strategie-a-koncepce-ap-msmt>.

zneužívání návykových látek a dalších rizikových projevů chování u dětí a mládeže na období 1998 – 2000, 2001 – 2004 a 2005-2008.⁸⁸

Strategie prevence rizikových jevů MŠMT je v souladu s *Národním programem rozvoje vzdělávání*, tzv. Bílou knihou, v oblastech, které se týkají vztahů žáků a pedagogů a vytváření klíčových kompetencí pro osobní život i budoucí uplatnění mladých lidí, s *Akčním plánem Evropské unie boje proti drogám pro období 2000–2004 a 2005–2009*, s *Usnesením vlády č. 1305 o Národní strategii protidrogové politiky na období 2005 až 2009*, s *Usnesením vlády ČR č. 393 ke Strategii prevence kriminality na léta 2005-2008* a dokumentem WHO *Evropské zdraví 21 - Cíl 12*.

3.1.2. **Systém primární prevence rizikových jevů v ČR**⁸⁹

*„Problematika rizikových projevů chování je rozsáhlá, jednotlivé jevy mají v mnoha případech vzájemné vazby. Jejich prevence vyžaduje systémový přístup, komplexnost, včasnost, vytrvalost, důslednost a pružnost.“*⁹⁰

Z toho důvodu se na prevenci rizikových projevů chování podílí mnoho subjektů.

Koordinačním orgánem protidrogové primární prevence na mezíresortní úrovni je MŠMT.⁹¹ Zároveň je MŠMT **gestorem v oblasti primární prevence kriminality u dětí a mládeže**. MŠMT se tedy zabývá jak primární prevencí užívání návykových látek, tak primární prevencí kriminality a ostatních rizikových projevů chování.

Za účelem primární prevence užívání návykových látek a primární prevence kriminality vytvořilo MŠMT **Pracovní skupinu specifické primární**

⁸⁸ *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*, s. 3. Dostupné z <http://www.msmt.cz/socialni-programy/strategie-a-koncepce-ap-msmt>.

⁸⁹ Systém primární prevence rizikového chování je znázorněn v příloze č.5.

⁹⁰ *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*, s. 5. Dostupné z <http://www.msmt.cz/socialni-programy/strategie-a-koncepce-ap-msmt>.

⁹¹ *Usnesením vlády č. 549/2003, o posílení národní protidrogové politiky*.

protidrogové prevence a Pracovní skupinu specifické primární prevence kriminality a ostatních rizikových projevů chování, jež tvoří zástupci dalších institucí, které s MŠMT na prevenci rizikového chování spolupracují (viz níže). Obě skupiny koordinuje MŠMT. Cílem obou pracovních skupin je spolupráce, sjednocení přístupů a koordinace činností v dané oblasti napříč resorty.

Na prevenci rizikového chování s MŠMT spolupracují další orgány:

- věcně příslušné resorty (MZ, MV, MPSV, MO),
- nadresortní orgány, tj. Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky při Úřadu vlády a Republikový výbor prevence kriminality při ministerstvu vnitra,
- další přímo řízené organizace MŠMT (Národní ústav pro vzdělávání, Ústav pro informace a vzdělávání a Antidopingový výbor),
- síť koordinátorů primární prevence,
- regiony ČR,
- neziskové organizace, vysoké školy, aj.

Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky,⁹² koordinační orgán pro protidrogovou politiku na národní úrovni, projednává a předkládá vládě základní dokumenty protidrogové politiky, především národní strategii protidrogové politiky a akční plán realizace národní strategie protidrogové politiky.⁹³

Republikový výbor pro prevenci kriminality,⁹⁴ meziresortní orgán při MV ČR,⁹⁵ vytváří koncepci preventivní politiky vlády ČR na meziresortní úrovni a její konkretizaci na úrovni místní. Naplnování koncepce koordinuje a podporuje metodickými materiály. Dále připravuje materiály pro podklady

⁹²Vznikla usnesením vlády č. 643 ze dne 19. června 2002.

⁹³ Při sekretariátu RVKPP bylo při jeho založení zřízeno *Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti*, které je součástí mezinárodní sítě monitorovacích středisek Reitox. Odborné publikace Národního monitorovacího střediska pro drogy a drogové závislosti lze spolu s informacemi o drogách nalézt na národním informačním portálu www.drogy-info.cz.

⁹⁴ Zřízený usnesením vlády č. 617 ze dne 3. 11. 1993.

⁹⁵ Republikový výbor sestává z 18-ti členů, kterými jsou: ministr vnitra - předseda Republikového výboru, náměstek ministra vnitra – výkonný místopředseda, Ministerstvo financí, Ministerstvo obrany, MPSV – odbor rodinné politiky, MPSV - odbor sociálních služeb, Ministerstvo spravedlnosti, MŠMT, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo zdravotnictví, Nejvyšší státní zastupitelství, Generální ředitelství Vězeňské služby, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Policejní prezidium, Probační a mediační služba, Rada vlády pro záležitosti romské komunity, Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky a Soudcovská unie ČR.

pro jednání vlády ČR a schvaluje žádosti o dotace a jejich výši na projekty prevence kriminality podaných městy.

„Výsledkem meziresortní spolupráce je vybudovaný systém prevence kriminality v České republice, který se opírá o resortní preventivní programy, programy prevence kriminality na místní úrovni, aktivity Policie ČR, nestátních neziskových organizací i podnikatelských subjektů.“⁹⁶

Národní ústav pro vzdělávání, instituce, která vznikla 1. července 2011 sloučením tří přímo řízených organizací MŠMT (Institutu pedagogicko-psychologického poradenství (IPPP), Národního ústavu odborného vzdělávání a Výzkumného ústavu pedagogického v Praze). V prevenci kriminality je přínosná činnost, která dříve spadala pod IPPP. Její aktivity přešly do Oddělení 2.5 - pro rovné příležitosti ve vzdělávání, PPP a prevenci.⁹⁷ IPPP konkrétně:⁹⁸

- soustřeďovala a zpracovávala informace o službách pedagogicko-psychologického, speciálně pedagogického, výchovného a kariérového poradenství ve školství;
- realizovala analýzy a průzkumy související s poskytováním poradenských služeb a s pedagogicko-psychologickými aspekty vzdělávání;
- vytvářela koncepce vyplývající z potřeb MŠMT v oblasti poradenských služeb;
- organizovala aktivity dalšího vzdělávání odborných pracovníků poskytujících služby poradenství ve školství;
- zabezpečovala přenos odborných informací z oblasti poradenství ve školství;
- připravovala a vydávala metodiky a informační materiály z oblasti poradenských oblastí ve školství.

Koordinátoři primární prevence, jejichž síť MŠMT metodicky vede a koordinuje, sestává z krajských školských koordinátorů prevence (pracovníci odborů školství, mládeže a tělovýchovy na krajských úřadech), metodiků prevence (pracovníci PPP) a školních metodiků prevence (vybraní pedagogové ve školách a školských zařízeních).

⁹⁶ MŠMT [online.] [cit. 2012 – 05 – 17, 10.17 CET] Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/republikovy-vybor-pro-prevenci-kriminality-37669.aspx> .

⁹⁷ Institut pedagogicko-psychologického poradenství [online.] [cit. 2012 – 05 – 17, 10.17 CET] Dostupné z: <http://www.ippp.cz/> .

⁹⁸ Národní ústav odborného vzdělávání [online.] [cit. 2012 – 05 – 17, 10.17 CET] Dostupné z: <http://www.nuv.cz/vse-o-nuv/ippp-cr?highlightWords=Institut+pedagogicko-psychologick%C3%A9ho+poradenstv%C3%AD> .

Regiony ČR vytváří v návaznosti na celostátní strategie a na základě místních sociálních aspektů (množství a druhů patologických jevů) vytváří své krajské koncepce prevence rizikového chování a kriminality.

Kromě toho vznikla v roce 2000 při MŠMT **pracovní skupina proti šikanování**, sestávající z několika náměstků ministra, vedoucích odborů a *M. Koláře* jako externího odborníka. Skupina vypracovala **akreditační kritéria pro vzdělávací programy** proti šikanování, ale především **metodický pokyn ministra školství k prevenci a řešení šikanování mezi žáky**⁹⁹ - jasná pravidla, jak má škola postupovat při provalení šikany a jak jí předcházet. Tím se stala problematika šikanování součástí koncepce MŠMT k prevenci sociálně patologických jevů. Později byl tento metodický pokyn impulsem k tvoření **minimálně preventivních programů proti šikanování na školách**.¹⁰⁰

3.2. Cílové skupiny primární prevence

Strategie prevence rizikových jevů MŠMT definuje primární a sekundární cílové skupiny preventivního působení v rámci svého resortu.

Primární cílovou skupinu tvoří děti, mládež a pedagogové. U dětí je cílem primární prevence **dítě**¹⁰¹

- odpovědné za vlastní chování a způsob života v míře přiměřené jeho věku,
- s posílenou duševní odolností vůči stresu, negativním zážitkům a vlivům,
- schopné dělat samostatná (a pokud možno správná) rozhodnutí při vědomí všech alternativ,

⁹⁹ Pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, čj. 28 275/2000-22 s účinností od 1.1.2001. [online.] MŠMT, 2000. Aktuální znění z roku 2008 je dostupné z : http://www.poradenskecentrum.cz/dokumenty/MSMT_01_2009-1.pdf

Nebo též: <http://www.msmt.cz/pro-novinare/metodicky-pokyn-k-prevenci-a-reseni-sikanovani-mezi-zaky>

¹⁰⁰ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 269.

¹⁰¹ *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*, s. 7.

- s přiměřenými sociálně psychologickými dovednostmi,
- schopné řešit, případně schopné nalézt pomoc pro řešení problémů,
- s vyhraněným negativním vztahem k návykovým látkám,
- podílející se na tvorbě prostředí a životních podmínek,
- otevřené a pozitivně nastavené k sociálním vztahům,
- aktivně přijímající zdravý životní styl¹⁰² (životospráva, sportovní a kulturní aktivity).

U pedagogických pracovníků (včetně lektorů programů primární prevence) se jedná o podporu jejich vzdělávání, zvyšování kvalifikace, komunikačních, psychologických a speciálněpedagogických dovedností tak, aby se učitel svou osobností pozitivně podílel na vývoji sebeuvědomění žáka a byl schopen vyučovat za aktivní účasti dětí.

Sekundární cílovou skupinou jsou rodiče dětí a veřejnost. Cílem je dostatečně je informovat a skrze specifika zaměřené aktivity je zapojit do prevence rizikových projevů chování.¹⁰³

3.3. Obsah primární prevence

Primární prevence žáků zahrnuje v působnosti MŠMT prevenci následujících jevů:

- záškoláctví,
- šikana, násilí, divácké násilí,
- kriminalit, delikvence a vandalismus,
- závislost na politickém a náboženském extremismu,
- rasismus a xenofobie,

¹⁰² „Zdravým způsobem života“ rozumíme takový způsob života, který zahrnuje aktivity podporující „stav úplné fyzické, psychické a sociální pohody“ (definice zdraví dle WHO) a který je nezbytnou součástí programů prevence drogových závislostí a možných souvisejících forem rizikového chování. *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů primární prevence užívání návykových látek* (dále jen *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů*), s. 8. [online.] Praha: MŠMT, 2008. [cit. 2012-06-15]. Dostupné též z <http://www.msmt.cz/file/20322>.

¹⁰³ *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*, s. 7.

- užívání návykových látek (tabák, alkohol, omamné a psychotropní látky),
- onemocnění HIV/AIDS a další nemoci, které se šíří krevní cestou,
- poruchy příjmu potravy,
- netolismus (virtuální drogy) a patologické hráčství (gambling).

Dále má primární prevence pomoci rozpoznat a zajistit včasné intervence zejména v případech:

- domácího násilí,
- týrání a zneužívání dětí, včetně komerčního sexuálního zneužívání,
- ohrožování výchovy mládeže,
- poruch příjmu potravy (mentální bulimie, mentální anorexie).

3.4. Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů primární prevence užívání návykových látek

3.4.1. Význam standardů

*Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů primární prevence užívání návykových látek*¹⁰⁴ (dále jen *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP*) definují kritéria kvality, komplexnosti a finanční efektivity preventivních programů, po jejichž splnění může **poskytovatel programů primární prevence** žádat o **certifikaci odborné způsobilosti** v poskytování primární prevence. Díky nim musí poskytovatelé preventivních programů dbát na vysokou úroveň svých služeb a pracovat na jejich neustálém zdokonalování.

Současné *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP* byly revidovány a schváleny roku 2008, nyní procházejí další revizí.

¹⁰⁴ Název standardů s vymezením se na „užívání návykových látek“ může být matoucí. Při revizi standardů z roku 2005 se zřejmě pozapomnělo skutečnost, že standardy z roku 2008 již rozšířily seznam rizikových jevů. MŠMT momentálně pracuje na nových standardech.

3.4.2. Obsah standardů

*„Základním pilířem celého systému preventivního působení zůstávají ... programy nespecifické primární prevence, kterou realizují především subjekty sportovních a kulturních volnočasových aktivit a programů. „Jedním z hlavních úkolů přitom je zvyšovat dostupnost a pestrost těchto programů a činit je atraktivními pro co nejširší spektrum dětí a mládeže. Současně s tím si je však třeba uvědomit, že existují a budou vždy existovat děti a mladí lidé, pro které tyto programy atraktivní či dostupné z nějakého důvodu nebudou. Nemusí se přitom jednat pouze o nízkou motivaci a špatné výchovné prostředí v rodině. Může se jednat o mnohem hlubší zdroje problémů, jako je velmi špatná sociální situace rodin..., osobnostní či jiná patologie rodičů ... nebo děti rodinné zázemí nemají žádné (děti z dětských domovů, výchovných ústavů atd.). Znamená to, že ve společnosti jsou a budou děti a mladí lidé, kteří jsou proti svým vrstevníkům určitým způsobem hendikepováni. Těmto dětem nestačí vytvářet pouze nabídku volnočasových aktivit. Mnohé z nich vyžadují specifické podpůrné programy, které jim umožní se vyrovnávat se svým hendikepem a zabrání jejich vyčlenění z běžné společnosti. Děti, jež vyžadují takovýto specifický přístup, je poměrně velké množství a současně je třeba zdůraznit, že se nejedná o děti tvořící jednu homogenní skupinu. Existují různé skupiny dětí, které jsou hendikepovány různým způsobem a jež vyžadují různé formy pomoci. Tyto formy přitom musí odpovídat právě jejich skutečným potřebám a problémům. To znamená, že pomoc musí být dostatečně specifická a indikovaná, aby byla skutečně účinná. Takovou formu pomoci a podpory označujeme termínem **programy specifické a indikované primární prevence...**“¹⁰⁵*

Hlavním cílem Standardů odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP je redukovat míru rizik spojených s užíváním návykových látek – a to nejen na úrovni primární prevence, ale v případě, pokud se jejím působením nepodaří odvrátit jedince od zkušenosti s drogou, i na úrovni

¹⁰⁵ Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP, s. 4.

sekundární a terciální prevence (přinejmenším poukázáním na možnosti využití institucí, kde lze řešit vyšší stádia závislosti na návykových látkách).

3.4.3. Programy specifické primární prevence užívání návykových látek

Za programy specifické primární prevence užívání návykových látek se považují aktivity a programy, které jsou úzce zaměřeny na oblast užívání a návykových látek a rizika s tím spojená a na uživatele návykových látek.

Standardů odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP rozlišují pět typů **programů**:

- programy specifické primární prevence poskytované v rámci školní docházky,
- programy specifické prevence poskytované mimo rámec školní docházky - v ambulantních zařízeních různých organizací, které se v případě užívání drog a dalších sociálně patologických jevů specializují na intervenci,
- programy včasné intervence - programy k předcházení a zmírnění následků rizikového chování. Nabízí pozitivní alternativy pro trávení volného času, podporuje osobnostní rozvoj a sociální dovednosti členů cílové skupiny,
- vzdělávací programy v oblasti specifické primární prevence, a
- ediční činnost v oblasti primární prevence.

Program specifické primární prevence poskytované v rámci školní docházky m.j.:¹⁰⁶

- doplňuje a **navazuje na minimální preventivní program**, je součástí místního a regionálního systému preventivního působení,
- navazuje na školní vzdělávací program,¹⁰⁷

¹⁰⁶ *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP*, s. 33.

- **má zajištěny návazné služby** s cílem zajistit komplexnost a kontinuitu poskytovaných programů a služeb (informace o návykových látkách, kontakty na odborná zařízení (poradenské a terapeutické služby) a volnočasové aktivity), pokud je neposkytuje sám realizátor programu, a
- zahrnuje minimálně tato **témata**:
 - problematika užívání návykových látek,
 - jiné projevy rizikového chování,¹⁰⁸
 - rozvoj sociálních dovedností a efektivní komunikace ve skupině, posilování sebejistoty, zvládání konfliktních situací, práce s emocemi, včasné rozpoznání poruch učení a chování apod.,
 - podpora zdravého způsobu života, včetně nabídky pozitivních alternativ trávení volného času.

3.5. Minimální preventivní program a školní metodik prevence¹⁰⁹

Minimální preventivní program (dále *MPP*) je základní strategií prevence sociálně patologických jevů na škole nebo ve školském zařízení a je součástí výchovně vzdělávacího programu školy. Odráží specifika regionu a školy nebo školského zařízení.

MPP je vypracován vždy na příslušný školní rok (krátkodobé cíle primární prevence) nebo v časově delším horizontu (dlouhodobá preventivní strategie). *MPP* vychází vždy z aktuální situace na škole a reflektuje evaluaci v průběhu předchozího období (školního roku). *MPP* vypracovává a koordinuje školní metodik prevence ve spolupráci s ostatními pedagogickými pracovníky za podpory vedení školy, přičemž se opírá

¹⁰⁷ Školní vzdělávací program zahrnuje: integraci programu primární prevence do běžné školní výuky, podporu a rozvoj vlastních mechanismů školy pro podporu zdravého způsobu života, vytvoření podmínek pro efektivní spolupráci v rámci zařízení i s dalšími subjekty.

¹⁰⁸ Gambling, rasismus, xenofobie, šikana, týrání a zneužívání dětí, různé formy násilného chování aj.

¹⁰⁹ Zpracování podle zdrojů na webu PPP Brno: <http://www.poradenskecentrum.cz/mpp.php>

zejména o užší tým pracovníků (výchovný poradce a školní psycholog). Školní metodik prevence průběžně vyhodnocuje preventivní strategii školy a vypracovává závěrečnou evaluační zprávu za příslušný školní rok. Tato zpráva je obvykle součástí výroční zprávy školy.

MPP shrnuje:

- výukové aktivity, v jejichž rámci se dětem dostává informací o zdraví, zdravém životním stylu, o sociálně patologických jevech...,
- program "Škola podporující zdraví,"
- nabídku volnočasových aktivit - ve škole i mimo ni,
- programy aktivního sociálního učení (skupinové formy práce, které vedou ke kvalitě mezilidských vztahů),
- poradenské činnosti ve školách a ve spolupráci se speciálními zařízeními (*PPP*).

3.6. Shrnutí

Koncept MŠMT ČR v oblasti prevence rizikového chování dětí a mládeže v ČR je popsán v dokumentu Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009 – 2012, který se opírá o všechny důležité národní i mezinárodní dokumenty. Primární prevence se zaměřuje na zamezení záškoláctví, šikany, užívání návykových látek, gamblingu, rasismu, xenofobie, násilí, vandalismu, HIV/ AIDS, poruchy příjmu potravy apod., přičemž důraz klade i na rozvoj sociálních dovedností a efektivní komunikace, posilování sebejistoty, zvládání konfliktů...

Na prevenci rizikových jevů a kriminality u dětí a mládeže se podílí další resorty, nadresortní orgány, organizace řízené MŠMT, síť koordinátorů primární prevence (tj. včetně školních metodiků prevence), kraje, neziskové organizace aj.

Pro efektivnější primární prevenci byly koncepčně vymezeny programy primární prevence, jež se mohou realizovat formou přednášek, besed, interaktivní výuky a exkurzů do vězení apod. Jejich poskytovatelé musí splňovat standardy odborné způsobilosti, aby mohly získat certifikaci ke své činnosti.

Zdá se tedy, že po stránce formální jsou vytvořeny velmi příhodné podmínky k uskutečňování primární prevence. Problémem však je, že:

1. „Přes dobrou spolupráci na úrovni zástupců resortů přetrvává problém v podceňování preventivní práce takřka na všech úrovních státní správy a samosprávy. Stejně tak lze nazírat na leckdy nedoceňující až přezírající přístup některých krajů a obcí, ale i ústředních orgánů. Toto je limitujícím faktorem z hlediska úspěšnosti prevence ve školách,¹¹⁰
2. MŠMT v současnosti pracuje na revizi standardů poskytovatelů programů primární prevence a certifikačního systému - ale to již od května 2011 (!). Tato skutečnost brzdí rozvoj kvality programů primární prevence a stejně tak volnou soutěž jejich poskytovatelů.

Pokud má být prevence rizikových jevů a kriminality účinná, je třeba jí aktivně uskutečňovat.

¹¹⁰ *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*, s. 5.

4. PREVENCE KRIMINALITY V RÁMCI UČIVA NA ZŠ

„Cílem primární prevence nemůže být pouhá absence sociálně patologických jevů, cílem musí být prevence příznivého chování, tj. chování, jež se neslučuje s jednáním protispolečenským. Jinak řečeno, primární a sekundární prevence je nemyslitelná bez ohledu na hodnotovou orientaci dětí, bez podpory alternativních životních programů, odklánějících rizikové děti od stylu života, který by mohl vést ke společenské degradaci.“¹¹¹

Aby byl preventivní program přínosný, je třeba, aby:

- měl jasně vymezenou cílovou skupinu (kdo ještě další kromě dítěte?), postup práce s ní a systém hodnocení efektivity svého projektu,
- zapojoval dítě do programu (forma interaktivního, zážitkového učení, má na dítě mnohem větší vliv), tj. nejen předával informace, což se v ČR stále v mnoha případech děje¹¹² - a to i u neziskových organizací, které školám preventivní programy nabízí,
- spíše než teoretické poznatky o zločinnosti, jejímu předcházení a trestání zaměřil pozornost na rozvoj sociálních kompetencí dítěte,
- odpovídal morálnímu vývoji dítěte,
- nabízel i programy ke zvýšení kompetencí rodičů těchto dětí (právné určování hranic pro dítě, udělování trestů, dodržování stanovených hranic atp.), a ke zvýšení kompetencí učitelů a vychovatelů (class management,¹¹³ autorita učitele).¹¹⁴

Na celém světě, ale i u nás, se začínají prosazovat přístupy, které podle Godsona pomáhají prosazovat „kulturu zákonnosti:“ **občanské vzdělávání** (jehož cílem je angažovanost v občanských záležitostech), **vzdělávání v právu** (s cílem správně uplatňovat práva ve společnosti) a **morální**

¹¹¹ MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 263.

¹¹² Tamtéž, s. 264.

¹¹³ Přehled technik, jak si vytvořit a udržet ukázněnou třídu, jak předcházet a řešit konflikty v ní nabízí například publikace PASH, M. kol. *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině*. Praha: Portál, 1998. In: MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 285.

¹¹⁴ Dítě totiž přijme návrhy a poznatky na trávení svého volného času jen od toho, kdo má u něj autoritu.

vzdělávání (děti se učí činit morální rozhodnutí v různých situacích, čímž zaujmají stanovisko ke kriminálnímu chování lidí). „**Školní programy prevence kriminality** se jednak snaží minimalizovat predeliktivní a deliktivní chování dětí přímo na půdě školy, jednak se snaží poučit děti o případných následcích jejich kriminálního chování mimo školu... a konečně děti připravují na setkání s kriminalitou jiných lidí a pokoušejí se poučit je, jak v takovém případě jednat. Preventivní vliv však mohou mít i výukové programy, které se výslovně nezabývají kriminalitou:“¹¹⁵ schopnost řešit konflikty a posilování sociálních dovedností.¹¹⁶

Tyto znalosti a dovednosti mohou žáci získat v některých předmětech a pak na speciálních přednáškách od neziskových organizací, které se specializují na prevenci sociálně patologických jevů.

4.1. Občanská výchova a jiné předměty

V této kapitole se chci věnovat **rámcové analýze učebnic *Občanské výchovy (OV)* a *Člověk a společnost (ČAS)***, jež by v sobě měly zahrnovat i prevenci kriminality a rizikového chování. Rámcové analýze, protože hloubková analýza těchto učebnic by mohla být hlavním tématem jiné diplomové práce.

To, co se žáci na jaké ZŠ budou učit, stanoví každá škola ve Školním vzdělávacím programu podle zásad stanovených v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (RVP), které se odvíjí od *Národního programu vzdělávání*. Všechny tyto dokumenty vychází z cílů stanovených v tzv. Bílé knize (*Národní program rozvoje vzdělávání*), jež

¹¹⁵ MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 269.

¹¹⁶ Tzn. umět o něco požádat, asertivita umět říct ne na nabídku asociální party, umět říci a prosadit vlastní názor – při respektu k názorům druhých, neagresivní reakce na agresivní jednání druhého, dovednost odložit bezprostřední uspokojení svých potřeb...

jsou zakotveny v *zákoně 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání* (školský zákon).¹¹⁷

„Smyslem a cílem vzdělávání je vybavit všechny žáky souborem klíčových kompetencí¹¹⁸ na úrovni, která je pro ně dosažitelná, a připravit je tak na další vzdělávání a uplatnění ve společnosti.“¹¹⁹ Jedná se o **kompetence k učení, k řešení problémů, kompetence komunikativní, sociální a personální, kompetence občanské a pracovní.** Cílem základního vzdělávání tedy je:

- osvojit si strategie učení a motivace pro celoživotní vzdělávání,
- podněcovat kreativní myšlení, logické uvažování a řešení problémů,
- vedení k všestranné, účinné a otevřené komunikaci,
- rozvíjet spolupráci, respekt k práci a k úspěchům svým i druhých,
- připravovat žáky k tomu, aby se projevovali jako svébytné, svobodné a zodpovědné osobnosti, uplatňovali svá práva a naplňovali své povinnosti,
- podporovat žáky v projevování pozitivních citů v chování, jednání a v prožívání životních situací; rozvíjet vnímavost a citlivé vztahy k lidem, prostředí i k přírodě,
- učit žáky rozvíjet a chránit fyzické, duševní a sociální zdraví a být za ně odpovědný,
- **vést žáky k toleranci a ohleduplnosti k jiným lidem, jejich kulturám a duchovním hodnotám,**
- **pomáhat žákům poznávat a rozvíjet vlastní schopnosti v souladu s reálnými možnostmi a umět je uplatnit při rozhodování při rozhodování o vlastní životní a profesní orientaci.¹²⁰**

K tématu prevence kriminality jsou podstatné všechny kompetence, neboť prevence kriminality neznamena pouze předat informace o právu a

¹¹⁷ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* v aktuální znění k 1. 9. 2010 (dále jen RVP). Dostupné z <http://rvp.cz/informace/dokumenty-rvp/rvp-zv>.

¹¹⁸ Souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, jež jsou důležité pro osobní rozvoj a uplatnění ve společnosti - vychází z hodnot obecně přijímaných ve společnosti a z obecně sdílených představ o tom, které kompetence jedince přispívají k jeho vzdělávání, spokojenému a úspěšnému životu a k posilování funkcí občanské společnosti. Tamtéž, s. 12.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 12.

¹²⁰ Tamtéž, s. 12 – 13, zvýraznění: kompetence týkající se větší mírou prevence kriminality.

povinnostech, ale také mít vzdělání a tím si zajistit příjem a určitý životní standard, umět řešit problémy, mít respekt k druhým lidem.

Z toho důvodu je dost obtížné rámcově posoudit obsah učebnic *OV* a *ČAS*. Nicméně zkusím porovnat pár z nich.

Nejrozšířenějšími učebnicemi *OV* a *ČAS* na trhu jsou z nakladatelství *Fraus*, *SPN* a *Prodos*. Každé nakladatelství si může řadu učebnic těchto předmětů *OV* a *ČAS* rozvrhnout podle vlastních koncepcí – jen musí vzít v potaz, aby témata naplnila *RVP* (což je podmínkou k získání akreditace od MŠMT).

Srovnáme-li obsah učebnic *ČAS* pro 4. a 5. třídu ZŠ z nakladatelství *Fraus* a *Prodos*, pak z témat, jež se váží k prevenci kriminality, jsou společná oběma učebnicím následující témata (k představě o rozsahu jednotlivých oblastí i jejich dílčích tématech jsou obsahy těchto učebnic vypsány v příloze č. 6):¹²¹

- právní uspořádání ČR,
- solidarita („bohatý Sever, chudý Jih“),
- válečné konflikty,
- tolerance: rozmanitost kultur,
- kritický přístup k médiím.

Ve zbývajících tématech v rámci oblasti, jež se týká prevence kriminality (přičemž se jedná o její většinovou část), se obsah obou učebnic liší.

Nakladatelství *Fraus* mezi další témata zařazuje:

- práce a její dělba,
- podrobné dějiny našeho státu za komunismu a přechod k demokracii (zahrnuje m.j. témata *Sudety*, *Studená válka*, *Vítězný únor*, *Komunismus s lidskou tváří*, *Sametová revoluce*),
- totalitní režimy: *Nacismus*, *Totalita*,

¹²¹ Na tomto místě i v následujících přehledech obsahů učebnic jsem pro lepší přehlednost definovala obecné okruhy témat. Nejedná se tedy o název hlavních kapitol, ale o vymezení hlavních oblastí, jež jsou (ale někdy také ne) dále rozebírány. Naopak názvy kapitol jsou uvedeny kurzívou.

- sociální problémy,
- výzvy současného světa: *Umožnit všem vzdělání; Zlepšit zdraví lidí v chudých zemích; Chránit životní prostředí; Buďte aktivní.*

Naopak nakladatelství *Prodos* věnuje zbývající témata učebnic ČAS pro 4. a 5. třídu, jež se týká prevence kriminality, následujícímu:

- základy slušného chování: *Umíte se chovat? Pravidla jednání, Pozdrav, Stisk ruky, Prosba, žádost, Omluva, Poděkování, Chování na veřejnosti, V divadle,*
- úcta k odlišnostem: *Člověk s postižením ve společnosti,*
- práva a povinnosti: *Povinná školní docházka, práva a povinnosti, Pravidla a zákony, Listina základních práv a svobod, My děti a naše práva, Porušování práv dětí, Linky bezpečí v naší republice, Jak se bránit týrání či zneužívání, Jak rozpoznat týrání,*
- zodpovědnost rodičů za výchovu svých dětí a role státu, když selhávají: *Výchova dětí v rodině, Náhradní péče o děti,*
- respekt ke kultuře: *Kulturní instituce a památky, Kulturní památky, České památky UNESCO,*
- „základy finanční gramotnosti“: *Peníze, Cena peněz, Cena věcí, Cena práce, Životní náklady, Zaměstnání a nezaměstnanost, Majetek.*

Co se týká učebnic *OV* pro II. stupeň ZŠ, pak ucelenou řadu s aktuální akreditací MŠMT učebnic nabízí pouze nakladatelství *Fraus*, přičemž je nutno říci, že jejich uspořádání je skutečně precizní a vyčerpávající, takže musím souhlasit s výroky dvou učitelů z výzkumné sondy, že se učivo nedá zvládnout. Což možná může být na škodu, ale autoři učebnice sami počítají s tím, že pedagog sám si vybere, nakolik se může daným tématům věnovat s ohledem na vzdělávací možnosti žáků.

Témata, jež se v učebnicích *OV* nakladatelství *Fraus* týkají prevence kriminality, jsou rozložena do všech ročníků, přičemž s vyššími ročníky je zvyšován rozsah, jaký je věnován základům práva a trestní odpovědnosti.

Nejvíce je zákonům a trestní odpovědnosti věnována učebnice 9. třídy. Pro ilustraci uvádím její obsah v příloze č. 7.

Na základě rámcové analýzy učebnic *OV* a *ČAS* uvedených nakladatelství lze říci, že i když učebnice splňují *RVP*, jejich obsah se podstatně liší – a to jak v rozsahu, jaký věnují jednotlivým oblastem předmětů *OV* a *ČAS*, jež nelze vynechat (příroda, geografie, historie lidstva a našeho státu, rodina, komunikace...), tak v tématech těchto jednotlivých oblastí. Je proto na učiteli, aby zvážil, co považuje za základ vzdělanosti svých žáků a na základě toho vybral učebnici, která těmto požadavkům bude nejbližší.

4.2. Související programy prevence - přednášky s besedou od jiných organizací

4.2.1. Programy Policie ČR

Policie ČR je rozdělena na 14 krajských ředitelství a každý kraj připravuje aktivity a projekty v oblasti prevence kriminality podle potřeb svého regionu. *Krajské ředitelství policie hlavního města Prahy (KŘP HMP)* nabízí přednášky a besedy pro děti, žáky základních a středních škol i učilišť, ale i pro širokou veřejnost a seniory.

4.2.1.1. Projekty prevence kriminality KŘP HMP pro ZŠ¹²²

Od roku 2002 se na *KŘP HMP* realizovaly projekty prevence kriminality a nehod zaměřené na děti a žáky základních až středních škol, seniory (zásady bezpečného chování) a širokou veřejnost (nutná sebeobrana v případě napadení, prevence kapesních krádeží a krádeží věcí z aut, zabezpečení domů a bytů, prevence střetů chodců s tramvajemi).

¹²² <http://www.policie.cz/clanek/projekty-prevence-kriminality.aspx>

Kromě níže uvedených projektů pro děti a žáky základních a středních škol, jež se bytostně dotýkají tématu prevence kriminality, posílení trestně právního povědomí, informací o šikaně a jak se jí bránit, realizuje *KŘP HMP* i programy v oblasti prevence bezpečí života dětí - například jak se chovat při nález nebezpečného předmětu (brožura *Zbraně a výbušniny*) a projekty zaměřené na bezpečnost v dopravním provozu (*Bezpečné chování hrou, Bezpečná ulice pro děti, Na silnici bezpečně*).

4.2.1.1.1. Projekty pro žáky I. stupně základních škol

Pokud se zaměříme na projekty, které *KŘP HMP* realizuje na poli prevence kriminality a zvýšení trestněprávního povědomí žáků na základních školách v Praze, pak nejrozšířenějším a nejdéle realizovaným projektem je *Ajaxův zápisník*, který se dnes používá na celorepublikové úrovni pro systematickou práci s žáky 2. a 3. tříd. Souží jako preventivně-výchovná učební pomůcka: malé školáky provází zápisníkem policejní pes Ajax. Děti se tak např. dozví o **nebezpečnosti návykových látek, seznamují se zásadami bezpečného chování, jak se nestát obětí kriminálního činu a co obnáší práce Policie ČR**.

V roce 2003 vydalo *KŘP HM* brožuru o šikaně pro žáky 1. stupně ZŠ *Bojím se promluvit*. Publikace nabízí vysvětlení, co šikana je a jak se jí bránit.

Od roku 2004 mají školy stále zájem o projekt *Nechte mě být!* Jedná se o novou formu **interaktivní výuky**, kdy byl pro větší zaujetí žáků použit film se čtyřmi příběhy na základě skutečných případů. Příběhy jsou zaměřené na pěstování zásad bezpečného chování u žáků 3. – 5. tříd ZŠ s tím, že je možné použít je u starších i mladších dětí, vždy po dohodě s odpovědným pedagogem. Efektivní způsob použití spočívá ve vybrání konkrétního tématu: **zneužívání dětí** – jeden příběh je zaměřený na chlapce a jeden na dívky, **problém šikany** a **nález nebezpečného předmětu**. Následně se

promítne příběh, který se před závěrečnou filmovou montáží zastaví, vede se diskuze, poté se pustí závěrečná montáž, aby si žáci ověřili, zda správně reagovali a odpovídali.

Projekt byl nabídnut pracovníkům a manažerům prevence kriminality v rámci celé ČR, včetně metodické pomůcky pro přednášejícího.

4.2.1.1.2. Projekty pro žáky II. stupně základních škol

V roce 2005 přišlo *KŘP HMP* díky kladnému ohlasu na projekt pro nižší ročníky *Nechte mě být!* s projektem *Zpackané životy*, jehož účelem je **posílení právního vědomí žáků 8. a 9. tříd ZŠ** a studentů 1. a 2. ročníků SŠ a odborných učilišť. Jedná se opět o filmový příběh, tentokrát o dospívající problémové mládeži. **Skutečné příběhy jsou zasazeny do prostředí party mladých lidí z různých sociálních vrstev s různými osobními problémy, kteří z nudy všedního života vybočují pácháním trestné činnosti**, která v průběhu filmu graduje od neškodných lumpáren až po závažný trestný čin. Po promítnutí filmu **následuje debata**, kdy přednášející by měl iniciovat studenty, aby sami reagovali a diskutovali o svých názorech a pocitech, které u nich film vyvolal. Proto není k dispozici žádná metodika, vychází se ze spontánních reakcí. I tento projekt pro žádosti ze strany škol stále trvá.

V roce 2009 představilo *KŘP HMP* projekt *Já chci domů!* pro mládež od 13 do 17 let. Navazuje na dva předešlé a **chce upozornit dospívající mládež na rizikové chování a jaké trestně právní důsledky z toho pro ně vyplývají**. *KŘP HMP* zdůvodnila spuštění tohoto projektu:

„Kriminalita mladistvých a nezletilých má vzrůstající tendenci a stává se celospolečenským problémem. Jedním z důvodů proč tato problematika narůstá, je i mylné povědomí této cílové skupiny, že jí vzhledem k jejich věku v podstatě nehrozí žádný trest za protiprávní jednání.

Cílem projektu je zvýšení právního vědomí, převzetí odpovědnosti za své chování, přiblížení možných postihů za protiprávní konání v rámci zákonných možností u cílové skupiny mladistvých a nezletilých.

*Jedná se o poslední pokračování této trilogie zaměřené na prevenci páchaní trestných činů mladistvými a nezletilými pachatelí. Tento díl **vypovídá o spravedlivé odplatě a o trestu za provinění. Je o mladistvých delikventech, kteří končí ve výchovných ústavech i ve vězeních. Názorně ukazuje, čím vším musejí projít a jak těžký je návrat zpět do normálního života. Film chce zvýraznit okamžiky, které rozhodují o jejich dalším osudu, aby si každý mladý člověk uvědomil, co ho v takovém případě čeká a nebral své prohřešky na lehkou váhu.***¹²³

V roce 2010 přišlo *KŘP HMP* s dalším projektem ***Sešit plný průšvihů*** pro děti ve věku 11 – 16 let za účelem **zvýšení trestněprávní odpovědnosti dětí a mládeže**. Projekt má formu internetové soutěže pro třídní kolektivy i jiné skupiny dětí (například zájmové skupiny, kroužky, apod.). Vítězové obdrží cenné knižní publikace a pozvánku na návštěvu některých zajímavých pracovišť pražských policistů.

Děti mají na základě čtyř ilustrovaných příběhů formou komiksu odpovědět na otázky za příběhem. Jedná se o příběhy *Gang, Model, Past a Zbraň*.

Jako příklad uvádím příběh *Gang*:

Marek, snad ve věku 14-ti let, se z nudy přidá k jedné partě, která páchá jednu trestnou činnost za druhou: ničí soukromý majetek (domy a auta) sprejerstvím a demolicí, vyhrožují známým vrstevníkům, pokud jim nedají peníze, kradou, aby měli na drogy. Nakonec chtějí ubížit i přítelkyni Markova kamaráda, ale to už Marek nevydrží a zavolá Policii. Samozřejmě to pak „odnesl“ on sám ublížením na zdraví.

Za příběhem jsou uvedeny tyto soutěžní otázky:

*Jakého protiprávního jednání se dopustily osoby v příběhu „Gang“?
Jaký je rozdíl mezi krádeží a loupeží?
Jak lze podle zákona postihnout nezletilé a mladistvé osoby za protiprávní jednání?
Čím jsou nebezpečné drogy, jako například pervitin?
Když se Marek zastal dívky, jednal v nutné obraně, nebo spáchal trestný čin?*

¹²³ <http://www.policie.cz/clanek/sprava-hl-m-prahy-akce-a-projekty-projekty-ja-chci-domu.aspx> , zvýraznění Marta Höferová

V roce 2011 zahájilo *KŘP HMP* projekt *Fandíme slušně*. Jeho cílem je zvýšení právního vědomí mladých fanoušků s upozorněním na možné trestněprávní postihy.

4.2.1.1.3. Aktuální nabídka přednášek KŘP HMP pro základní školy¹²⁴

I. stupeň ZŠ:

1.třída - seznámení s policií, dopravní výchova, zásady osobní bezpečnosti – za použití *Poldových omalovánek*.

2.třída - seznámení s policií, tísňové linky a jejich zneužívání, zásady osobní bezpečnosti, nebezpečné nálezy.

3.třída - dopravní výchova s aktivními ukázkami a testy, po dohodě možnost výuky v dopravním koutku Muzea Policie ČR spojená s dopravním hřištěm.

4.třída - problematika mezilidských vztahů - šikanování, zásady osobní bezpečnosti, příklady skutečných případů, beseda.

- interaktivní prevence s pracovní videokazetou „*Nechte mě být!*“ zpracovaná do 4 příběhů. Každý příběh má samostatné téma a je pouštěn po segmentech, mezi kterými je prostor pro diskusi.

¹²⁴ <http://www.policie.cz/clanek/prevenence-akce-a-projekty.aspx>, sekce Nabídka přednášek a besed realizovaných policisty Preventivně informačního oddělení Krajského ředitelství policie HMP.

Pro představu návaznosti programů KŘP HMP uvádím i program pro MŠ a SŠ:
Mateřské školy

- **seznámení s policií**, základy dopravní výchovy, základní zásady bezpečného chování, nebezpečné předměty a nebezpečné nálezy.

Střední školy

- **Trestná činnost dětí a mládeže** - nejčastěji páchané tr. činy dětmi a mládeží v Praze. Trestní odpovědnost - pojem a odpovědnost v ČR. Drogy - mládeží nejčastěji užívané drogy v Praze, následky užívání drog,
- **DVD „Já chci domů!“** - téma odpovědnosti za své jednání. Příběh o tom, jak může „nedomyšlená zábava“ dostat člověka do vězení.
- Powerpointová prezentace „**Extremismus - a co na to zákon?**“ Problematika extremismu zpracovaná v rámci projektu Policie ČR KŘP hl. m. Prahy a občanského sdružení Imperativ. Prezentace obsahuje úvod do problematiky extremismu, levicový a pravicový extremismus, protiprávní jednání spojená s extremismem.

5.třída - základy trestní odpovědnosti dětí a mládeže, závislosti na tabák, alkohol, drogy, hazardní hry, s příklady skutečných případů, beseda.

II. stupeň ZŠ:

6. třída - tísňové linky - jejich provoz a správné oznámení události. Nebezpečné nálezy - zásady bezpečného chování při nálezu. **Krádeže, loupeže, přepadení** - rozpoznání nebezpečné situace a správná reakce na ni. Problematika návykových látek - **cigarety**.

7. třída - tísňové linky - jejich provoz a správné oznámení události. Problematika šikanování - následky a odpovědnost za šikanování. **Krádeže, loupeže, přepadení** - rozpoznání nebezpečné situace a správná reakce na tuto situaci. Problematika návykových látek - **alkohol**.

8. třída - tísňové linky - jejich provoz a správné oznámení události. Trestná činnost dětí a mládeže - nejčastěji páchané trestné činy dětmi a mládeží v Praze. Trestní odpovědnost - pojem a odpovědnost v ČR. Návykové látky - **drogy, jejich dělení, účinky a následky užívání**.

- DVD „*Zpackané životy*“ - téma trestní odpovědnosti zpracované ve formě příběhu party teenagerů. Po zhlédnutí je diskuse k dané problematice.

9.třída - Trestná činnost dětí a mládeže - nejčastěji páchané tr. činy dětmi a mládeží v Praze. Trestní odpovědnost - pojem a odpovědnost v ČR. **Občanský průkaz - povinnosti držitele**. Drogy - mládeží nejčastěji užívané drogy v Praze, následky užívání drog,

- DVD „*Já chci domů!*“ - téma odpovědnosti za své jednání. Příběh o tom, jak může „nedomyšlená zábava“ dostat člověka do vězení.

4.2.2. Programy neziskových organizací

Vedle přednášek od policie se na základních školách v ČR taktéž realizují přednášky a besedy k prevenci kriminality a rizikového chování od různých institucí, povětšinou nestátních neziskových organizací.

V současné době působí podle seznamu MŠMT¹²⁵ v celé České republice 36 certifikovaných poskytovatelů programů primární prevence. V Praze poskytuje certifikovanou primární prevenci šest poskytovatelů: **Institut Filia, Prev – centrum, PROSPE, Proxima Sociale, Sananim a Život bez závislostí**. Vedle toho působí na poli primární prevence i další organizace, které z různých důvodů certifikaci nezískaly. V Praze mezi ně patří:¹²⁶ Anabell, Anima, Audendo, Barevný svět, Česká koalice proti tabáku, ČSAP, Elio, Feelnat, Jules a Jim, Odyssea, Prak, Prevalis, ProPrev a Triangl.

Nabídka preventivních programů neziskových organizací je dnes velmi pestrá a lze v nich kromě původních témat (problematika drog, kouření, gambling) nalézt i programy zvyšující právní povědomí (trestní odpovědnost), respekt k odlišnostem (rasismus, xenofobie, anarchismus), sebehodnocení a sebeúcty, zvyšující sociální kompetence dětí (komunikační dovednosti, umění řešit konflikty, asertivita), programy o sebeobraně, o poruchách příjmu potravy, sexualitě (fyziologické změny u dívek a hochů, zamilovanost, předčasný pohlavní styk, zodpovědnost v této věci, prevence HIV a AIDS), ale i programy proti násilí a šikaně, tj. posilující pozitivní vztahy ve třídě. Některé organizace nabízí i exkurze do vězení, do speciální mateřské školy pro děti závislých rodičů nebo do psychiatrické léčebny (např. organizace Prak, o.s.). Nabídky organizací tak zdaleka přesahují minimální obsah preventivních programů, jež stanovují *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP* a tak vlastně dříve než MŠMT doplnily další formy rizikového chování a posilování těch kompetencí, které rizikovému chování předchází nebo ho efektivně řeší. MŠMT momentálně

¹²⁵ <http://www.msmt.cz/file/20321>

¹²⁶ Portál primární prevence rizikového chování v Praze: <http://www.prevence-praha.cz/poskytovatele-pp/necertifikovani>. Na této webové stránce lze nalézt komplexní servis ohledně primární prevence rizikových jevů (popis jevů rizikového chování (agresivita, šikana, záškoláctví, rasismus, xenofobie, aj..) stejně jako seznam poskytovatelů PP certifikovaných i necertifikovaných, platnou legislativu, knihovnu, užitečné odkazy...

pracuje na revizi *Standardů odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP* i certifikačního systému k udělování akreditací.¹²⁷

Témata, která mají jednotlivá zařízení v nabídce, se liší obsahem i rozsahem, stejně jako strukturovaností (zda jsou jednorázové nebo se jejich poznatky opakují ve vyšších ročnících). Těžko se dá posoudit jejich kvalita bez možnosti je navštívit. Pro ilustraci uvádím v příloze č.8výčet témat vybraných¹²⁸ organizací programů dlouhodobé primární prevence v Praze - zda nabízí programy pro zlepšení vtažů ve třídě či řešení šikany a případně jiné zajímavé služby. Zařazeny jsou pouze programy, které realizují tyto organizace pro základní školy. V tabulce ale nebylo možné zahrnout strukturovanost programů, proto vážné zájemce odkazuji na jejich webové stránky.¹²⁹

Krom toho realizují poskytovatelé primární prevence projekty na středních ale i mateřských školách. Některé organizace nabízí i intervenční programy pro problémové děti v kolektivu (případně i jejich rodiny), poradenství pro pedagogy a rodiče. Někdy se lze setkat i s nabídkou adaptačních programů, které pomáhají žákům v 1. ročnících II. stupně ZŠ a SŠ lépe se seznámit s třídním kolektivem. Myslím, že je to vhodný program i pro prevenci šikany, kdy má do již zaběhnuté třídy přijít nováček. Ten je totiž potenciální obětí šikany.

Všechny organizace deklarují, že jejich programy jsou vedeny interaktivní formou výuky. Zda je tomu tak, lze opět zjistit pouze účastí na programu. Ty programy, které mají způsob interaktivní výuky popsán (přehrání modelových situací, hry, použití maňásků u předškoláků, práce s filmem na danou tematiku atp.), dávají tušit, že tomu tak bude i v praxi.

¹²⁷ Viz <http://www.msmt.cz/socialni-programy/certifikace>

¹²⁸ V tabulce je zahrnuto všech pět poskytovatelů primární prevence, jež nyní mají i akreditaci MŠMT, a pro srovnání i jedné, která ji nemá (o.s. Prak). Myslím, že právě větší důraz Praku na zvyšování sociálních a komunikačních schopností a mravních aspektů (hodnoty, odpuštění, bloky, etika), je více přínosné než témata, která jsou zatím Standardy nastolena. Na rozdíl od nich totiž směřuje jejich efekt směrem do společnosti: k pozitivním vztahům, umění komunikace, začít znovu...

¹²⁹ Seznam jejich www stránek lze je uveden za seznamem literatury.

Podobně je velmi těžké vyhodnotit efektivitu programů PP. *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP* definují evaluační kritéria velmi široce a nekonkrétně, navíc ho nestaví na nezávislém posouzení.¹³⁰ Pouhá subjektivní spokojenost účastníků s programem (která je zcela jistě dost často kladná, neboť je to přinejmenším zpestření školní výuky) není postačujícím měřítkem jeho efektivity. Pouze nezávislý výzkum může zhodnotit potřebnost programu, detailů jeho struktury, forem jeho skutečné podoby i jeho faktické efektivity.¹³¹

Výzkum hodnocení efektivity programu PP by měl před jeho začátkem zahrnovat:

- zda je program potřebný pro určenou skupinu, a
- zda je přiměřeně strukturován.

Ve fázi realizace programu PP a po něm by měl zjistit:

- zda je při realizaci poskytováno skutečně to, co sliboval - a zda to přineslo efekt tolika lidem, kolik si realizátor vytyčil, a
- zda je dosaženo předem dohodnuté míry efektivity na základě tvrdých kritérií (snížení počtu hlášených kriminálních činů v regionu, zvýšení pocitu bezpečnosti u občanů atp.).

Prozatím se dá říci, že poskytovatel, který by se bránil tomuto externímu posouzení, který neumožňuje přístup na své programy stážistům a návštěvníkům, indikuje, že jeho programy zřejmě nejsou na takové úrovni, jak je prezentuje na veřejnosti. MŠMT nyní pracuje na aktualizaci *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP*, snad se tedy realizátoři programů primární prevence dočkají jasnějších pravidel, jak změřit efektivitu své práce.

¹³⁰ „Poskytovatel dbá na to, aby programy, které zabezpečuje, byly poskytovány efektivně a kvalitně a měly tendenci se dále zkvalitňovat. Do hodnocení kvality a jejího zvyšování zapojuje zájemce o programy, klienty i vlastní pracovníky.“ *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP*, s.33.

¹³¹ MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 290-291.

4.3. Shrnutí

V rámci učiva na základních školách se mohou žáci setkat s tématy, jež se týkají prevence kriminality, v předmětech *Člověk a jeho svět* a *Občanská výchova* a jí podobným (*Etická výchova*, *Rodinná výchova*) a dále při programech primární prevence od mimoškolních institucí – policie a neziskových organizací.

Na základě rámcové analýzy učebnic *OV* a *ČAS* uvedených nakladatelství lze říci, že i když učebnice splňují *Rámcový vzdělávací program*, jejich obsah se podstatně liší – a to jak v rozsahu, jaký věnují jednotlivým oblastem předmětů *OV* a *ČAS*, jež nelze vynechat (příroda, geografie, historie lidstva a našeho státu, rodina, komunikace...), tak v tématech těchto jednotlivých oblastí. Je proto na učiteli, aby zvážil, co považuje za základ vzdělanosti svých žáků a na základě toho vybral učebnici, která těmto požadavkům bude nejbližší.

Co se týče nabídky programů od *KŘP HMP*, lze na základě jejich rámcové analýzy konstatovat, že jejich nabídka je pestrá, pokrývá všechny rizikové jevy, snaží se, aby program byl interaktivní, přičemž berou v potaz rozumové schopnosti žáků danou problematiku uchopit. Vzhledem k tomu, že se jedná o bezpečnostní složku státu, je potěšující, že zařazuje i besedy o osobní ochraně v případě napadení apod.

Programy neziskových organizací, pokud jde o jejich obsah, zdaleka přesahují minimální obsah preventivních programů, jež stanovují *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP* a tak vlastně dříve než *MŠMT* doplnily další formy rizikového chování a posilování sociálních, komunikačních aj. kompetencí, které rizikovému chování předchází nebo ho efektivně řeší. Avšak témata se, podobně jako učebnice *OV* a *ČAS*, liší obsahem, rozsahem, stejně jako strukturovaností (zda jsou programy jednorázové nebo návazné do dalších ročníků), takže je velmi těžké je vyhodnotit. V tomto směru chybí nezávislá evaluace programů, jejíž součástí by měla být návštěva programu.

5. PŘÍKLADY ÚSPĚŠNÝCH PROGRAMŮ PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE V ZAHRANIČÍ NA ÚROVNI ZÁKLADNÍCH ŠKOL

5.1. Programy proti kriminalitě vázané na školu

Na úrovni vzdělávání ve škole se ve světě realizují preventivní programy, které u nás teprve začínají zkoušet odvážní nadšenci, kteří se nebojí inovativních metod, které ve světě víceméně uspěly.

Jak již bylo řečeno v kapitole 4 (*Prevence v rámci učiva na ZŠ*), školní programy prevence kriminality se i ve světě zaměřují nejen na osvětu v oblasti trestního práva a trestní odpovědnosti, ale též na to, jak se chovat v ohrožení, a především na zvýšení sociálních dovedností. Jsou zaměřené na formaci uvědomělého a aktivního občana (občanské vzdělávání), na vzdělávání v právu a na morální vzdělávání, přičemž využívají **interaktivní metodu výuky**.¹³² Příklad osnovy propracovaného školního programu prevence, který se používá na středních amerických školách, lze nalézt v příloze č. 7.

Vzdělávání v právu (porozumění principům práva a soudním procesům) je buď součástí předmětu *Občanská výchova* nebo programů vzdělávacích agentur. Na programech se někdy podílí i policisté, soudci, sociální pracovníci, ale i právní kanceláře, soudy a věznice, které děti navštěvují. Děti si například ve třídě nebo přímo v soudní síni zinscenují soudní proces, jemuž předsedá skutečný soudce. Dále se mohou v malých skupinách účastnit policejního patrolování, atp.¹³³

V případě **vzdělávání k občanství** (zvýšení povědomí o občanských právech a povinnostech s cílem větší angažovanosti na občanských záležitostech) se mohou žáci na některých amerických školách zúčastnit v hodinách *Občanské výchovy* cíleného výukového programu, který připravuje agentura pro občanské vzdělávání. Například v Kalifornii se

¹³² MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 269-270.

¹³³ Externí profesionálové se projektů zúčastní zpravidla bezplatně, ale musí být organizátory programu vycvičeni alespoň v učitelských dovednostech. Několik učebnic s metodikou stavěnou na úzké spolupráci s institucemi, které zajišťují výkon práva, vydaly v USA neziskové organizace. MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 271.

mohou mladší žáci zúčastnit projektu *Občan*. V něm se děti „učí identifikovat sociální problém ve svém okolí, hledat všechny dostupné alternativy jeho řešení, vybrat z nich tu nejlepší a tu také zkoušet prosadit v reálném prostředí.“¹³⁴ Pro starší děti připravila táž agentura projekt *Základy demokracie*, sestávající vždy z jednoho tématu: násilí ve školách, drogy, právo... K tématu násilí jsou žáci uvedeni do fiktivní školy, která se jmenuje *Madison Middle School*. Žáci se nejprve pokoušejí prozkoumat příčiny násilí ve společnosti vůbec (posuzují například novinové články o kriminálních případech, televizní šoty i trendy zločinnosti zachycené v policejních statistikách), pak se soustředují na problém, kdo nese odpovědnost za kriminální chování, věnují se zkoumání vlastního školního prostředí a modelovým případům, jež by se v jejich škole mohly přihodit. Několik posledních lekcí je věnováno preventivním opatřením. Mínění a návrhy žáků jsou v závěru jednotlivých lekcí konfrontovány se stanovisky odborníků.¹³⁵

Některé americké školy využívají i **školní systémový přístup** (School Team Approach), který se podle výzkumů efektivity hodí spíše pro dospívající mládež. Školám, které tento přístup zavedly, se snížil výskyt problémového chování a zlepšily se i vztahy mezi učiteli a žáky. Školní systémový přístup spočívá v tom, že se z několika žáků a dospělých (učitelé, rodiče, lidé žijící v blízkosti školy atp.) vytvoří tým, který absolvuje dvoutýdenní výcvik, během něhož se učí řešit modelové situace problémového chování žáků ve škole. Společnou diskuzí pak hledají východiska, což mohou být např. i návštěvy některých členů týmu v rodině problémového žáka, ustanovení dočasného „anděla strážného“ ohroženému žákovi apod.¹³⁶

Dále se využívá i **mentorství** – doprovázení žáka s problémy v prospěchu a v chování se zaškoleným dospělým. Této role se nejčastěji ujímá nezaměstnaný člověk nebo člověk v důchodu. Princip spočívá

¹³⁴ Tento projekt se nyní zkouší i na některých školách v ČR. Koordinací je pověřena P. Polechová z Ústavu výzkumu a rozvoje školství Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 271.

¹³⁵ Tamtéž, s. 272.

¹³⁶ Tamtéž, s. 274.

v pravidelných setkáváních žáka s dospělým, který mu pomáhá s doučováním a posiluje jeho sebedůvěru. Tyto programy fungují i v ČR.

Ve světě též existují **programy pro předškolní děti**,¹³⁷ pro které by vyučování mohlo být příliš náročné a mohly by tak dříve či později vypadnout ze vzdělávacího procesu. Tyto děti jsou dva roky před zahájením školní docházky zařazeny do programu - dochází na několik hodin týdně do „přeškol“, kde mají větší volnost, výuka je minimální, ale motivační, aby dítě mělo zájem učit se. Přitom je prostor věnovat se dětem individuálně. Nejznámější „předškolou“ je asi *Perry Preschool Program* ve státě Michigan v USA. Kromě docházky dětí do motivačních kurzů docházel do jejich rodiny profesionál. Výzkum, provedený v době, kdy bylo dětem 19 let, ukázal, že kromě prevence školního selhání se také snížila četnost kontaktů s policií, četnost spáchaných trestných činů, recidivy a konfliktnost s jinými lidmi. „Prevence školního selhání se tak ukázala být pro některé děti také prevencí delikventního chování, i když tak dalekosáhlé cíle si organizátoři projektu původně před sebe nekladli. **Udržení dítěte a dospívajícího člověka v dosahu vzdělávacího systému... je pravděpodobně jednou z neúčinnějších forem prevence zločinnosti.** Vzdělávací agentury a školy, mají-li mít v tomto ohledu úspěch, musí sledovat sílu vazby dítěte na vzdělávací instituci. Nemalá část těchto dětí přitom nemá dostatečně silnou vazbu ani na svoje rodiče..., jejich schopnost vázat se na někoho dalšího bude oslabena. Uspět – a to jen u části dětí – proto může jen vysoce motivovaný a vysoce angažovaný profesionál.¹³⁸

¹³⁷ Zmínku zde o nich zařazuji proto, že pomáhají připravit dítě na základní školu. Pokud se problém řeší již v zárodku, je největší naděje na jeho vyřešení. Kdyby něco takového existovalo v ČR, snížil by se počet problémových žáků na ZŠ, což by usnadnilo práci mnoha učitelům, jejichž úloha má být především edukativní.

¹³⁸ MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 265 - 266.

5.2. Programy proti šikanování

5.2.1. Norsko: Olwesův preventivní program proti šikanování¹³⁹

V Norsku se problematika prevence šikanování dostala do popředí společenského zájmu poté, co v roce 1983 spáchali tři teenageři sebevraždu – dost pravděpodobně jako únik z krutého šikanování od svých vrstevníků. Norské ministerstvo pro vzdělávání pověřilo profesora Dana Olweuse, Ph.D., který se již od 70. let zabýval rozsáhlými výzkumy šikanování mezi dětmi a mládeží, aby provedl rozsáhlý výzkum a intervenční projekt pro oběti a agresory šikanování. Výsledný *Olwesův preventivní program proti šikanování*, který vznikl na Univerzitě v Bergenu v Norsku, byl podrobně dopracován, rozšířen a vyhodnocen na základě pozitivních výsledků ve dvou nových velmi rozsáhlých projektech v Norsku. V 90. letech vedl D. Olweus spolu se svým výzkumným a intervenčním týmem na Univerzitě v Bergenu několik dalších široce pojatých výzkumů za použití jiných výzkumných metod¹⁴⁰ – opět s dobrými výsledky. *Olwesův program* je nyní - jako součást norských vládních plánů pro prevenci kriminality a násilí mezi dětmi a mládeží - realizován v celém Norsku.

Program byl též úspěšně převzat a realizován v jiných zemích, včetně USA, Velké Británie a Německa. Během 90. let pracoval D. Olweus spolu s dalšími kolegy v USA, jmenovitě s Dr. Sue Limberem a Dr. Gary Meltonem na *Clemson University* v Jižní Kalifornii, na realizaci a vyhodnocení programu v USA. Garanci nad kvalitou programu zaštitily americké ministerstvo spravedlnosti a americké ministerstvo zdraví a služeb.¹⁴¹

Široce pojatý výzkum, který D. Olweus provedl v 70. letech, se nyní považuje za první vědecký výzkum k obětem a agresorům šikanování. D. Olweus je uznáván jako největší autorita na světě v problematice

¹³⁹ Podle prospektu *The Olweus Bullying Prevention Program*, dostupný online: <http://wch.uhs.wisc.edu/13-Eval/Tools/Resources/Model%20Programs/Olweus%20Bully.pdf>, viz příloha č. 8.

¹⁴⁰ Jedná se o longitudinální model věkových kohort, kde vyniknou rozdíly mezi sousedními, ale věkově skoro shodnými kohortami. Přední stránkou tohoto kvaziexperimentálního modelu spočívá v tom, že několik kohort je jak intervenčními, tak kontrolními skupinami, navíc v různých porovnáních. Jinak byl u jednoho projektu též použit tradiční model s kontrolní skupinou.

¹⁴¹ *Office of Juvenile and Delinquency Prevention, U.S. Department of Justice, a Substance Abuse and Mental Health Services Administration, U.S. Department of Health and Human Services.*

šikanování. Jeho kniha *Šikana ve škole: Co víme a co můžeme dělat*, byla přeložena do 15-ti jazyků.

5.2.1.1. Charakteristika Olweusova preventivního programu proti šikanování

Olweusův preventivní program proti šikanování je víceúrovňový a vícesložkový program pro základní a střední školy (pro žáky a studenty ve věku 6-15 let). Cílem programu je přeorganizovat školní prostředí tak, aby se eliminovaly příležitosti k šikanování. Za realizaci programu jsou odpovědní zaměstnanci školy. Jejich úsilí je nasměrováno k zlepšování vztahů mezi vrstevníky a k tomu, aby škola byla místem bezpečným a pozitivním, což je základ k učení a rozvoji.

Všichni žáci se aktivně podílejí na mnoha aspektech preventivního programu. Obětem a agresorům jsou navíc poskytovány i individuální intervence – u obětí k eliminaci jejich utrpení, u agresorů k eliminaci agresivního a antisociálního chování. Jsou to totiž právě agresori, kdo mají spíše než jiní žáci tendence šířit své antisociální chování. Výzkumy navíc ukazují, že eliminace agresivního a antisociálního chování přispívá ke snížení zneužívání návykových látek.

Olweusův preventivní program proti šikanování sestává ze **tří úrovní intervence**: všeobecné, třídní a individuální.

Všeobecná intervence zahrnuje:

- anonymní vyplnění dotazníku ohledně šikanování žáky;
- vytvoření koordinační komise pro problematiku šikanování, která se (kromě povinností uvedených pro učitele v následujícím bodě) zúčastní 1,5 denního výcviku s certifikovaným školitelem a zúčastňuje se jednou měsíčně 1-2 hodinových setkání;

- půl až jednodenní výcvik školního personálu. Očekává se, že si učitelé důkladně přečtou *Olweusovy* publikace, které by měl mít každý učitel k dispozici před začátkem programu: *Příručku učitele: Olweusův program proti šikanování a antisociálnímu chování* a knihu *Šikana ve škole: Co víme a co můžeme dělat*. Dále učitelé organizují 20-ti až 40-ti minutové třídní hodiny (k setkávání žáků) a zúčastňují se pravidelných učitelských diskuzních skupin během prvního roku programu;
- vytvoření školních pravidel proti šikanování;
- koordinovanou supervizi během krátkých přestávek v programu.

Třídní intervence zahrnuje:

- pravidelná setkávání třídy, která jsou zaměřena na třídní vztahy a problematiku šikany, a
- setkávání rodičů žáků.

Individuální intervence sestává z:

- individuálních setkání s agresorem,
- individuálních setkání s obětí, a
- setkávání s rodiči agresorů i obětí.

K tomu, aby se mohl program úspěšně realizovat, je třeba výrazného a dlouhodobého závazku ze strany vedení školy. Prvním krokem k realizaci programu je ustanovení koordinační komise proti šikaně, v níž jsou zástupci vedení školy, učitelů, žáků, rodičů a koordinátor programu. Koordinátor programu je pověřený člověk s úvazkem 0,5 až 1 podle velikosti školy.¹⁴² Koordinátor je odpovědný za celoškolní zahájení programu na začátku školního roku. Během prvního roku realizace je koordinátorovi každé 3-4 týdny poskytována telefonická konzultace. Koordinátor též dostane

¹⁴² K optimální realizaci programu by měl být vybrán koordinátor programu na jaře, kdy hned vyplní dotazník, výcvik učitelů se realizuje v srpnu před začátkem školního roku.

k dispozici PC software k průběžnému vyhodnocování odpovědí žáků. Dále se očekává, že si škola zakoupí jednu videokazetu a metodikou pro každý ročník, protože program je optimálně přizpůsoben každému ročníku.

Přínosy programu jsou:

- eliminace existujících šikan a prevence rozvoje nových šikan, a
- zlepšení vztahů mezi žáky ve škole.

Výsledky programu, jež byly prokázány:

- snížení počtu obětí i agresorů šikan o 30-70%, přičemž tyto výsledky potvrzují jak žáci, tak učitelé,
- výrazné snížení všeobecného antisociálního chování u žáků (např. vandalismus, rvačky, krádeže, záškoláctví),
 - významné zlepšení v třídní kázni a disciplíně, a
 - pozitivnější postoj ke školní práci a škole samotné.

Tento program připomíná úzkou spolupráci institucí, které mají velký podíl na formaci dětí a mladých lidí v zodpovědné občany, a který zde byl obecně přijímaným modelem v předindustriální době, kdy vazby v obcích byly mnohem bližší a osobnější, než je tomu dnes. Z odborného hlediska lze v toto modelu hledat paralelu s kvalitním systémem průběžného vzdělávání se supervizemi multidisciplinárního týmu organizace, jež poskytují sociální sužby.

5.2.1.2. Kritika Olweusova programu¹⁴³

Mohlo by se zdát, že *Olweusův program* je dokonalý. Avšak náš přední šikanolog, *M. Kolář*, mu vytýká několik věcí (přičemž nesnižuje jeho přínos světové šikanologii). *Olweusův program* vychází z deduktivní metody: *D. Olweus* postavil svou teorii na svých odborných znalostech problematiky

¹⁴³ Kapitola se opírá o esej *M. Koláře: Geniální omyly profesora Olweuse, Učitelské listy*, 2003, 4 (11), 10-12. Blíže k argumentům *M. Koláře* a jejich vzájemné provázanosti viz kapitola *Šikanování*.

agresivity, a „šikanování začal zkoumat jako její specifickou formu... Snažil se jít od obecného ke specifickému. Hlavním nástrojem poznání byl pro něho výzkum; klíčovým zdrojem informací pak jeho vlastní mezinárodně standartizovaný dotazník.“¹⁴⁴ Naproti tomu *M. Kolář* hledal odpověď na řešení problému šikany vlastním sledováním: „Prozkoumal jsem stovky šikan, a to i těch nejextrémnějších, k nimž běžné výzkumné nástroje nedosáhnou a odborná veřejnost o nich neměla tušení... Takto jsem si ověřil nesmírně komplikované a vzájemně se ovlivňující mechanismy. Postupně vznikala teorie, kterou jsem empiricky ověřoval. Výsledkem byla původní speciální, nikoliv obecná teorie šikanování, která se přímo vztahovala k metodice pomoci. Tato specifická teorie podložená řadou kazuistik je organicky propojená s teorií vyšší úrovně, postihující bližší souvislosti šikanování.“¹⁴⁵

„Metodické omyly a určité nejasnosti při vytváření postupů sekundární prevence pramení ve významné míře z oslabené speciální teorie. Autor nerespektuje skryté zákonitosti šikanování – vnitřní stadia onemocnění skupiny, mechanismus závislosti mezi agresorem a obětí, zakrývající systém a jeho základní i rozšířenou variantu, specifika neobvyklých šikan, praktickou klasifikaci iniciátorů šikanování atd. Celkově zde schází důraz na systematickou práci se skupinovou dynamikou školní šikany, kterou je nutné v kontextu nápravy chápat jako závažné onemocnění skupinové demokracie.“

Konkrétně vytýká *M. Kolář Olweusovu program* tyto nedostatky:

- *D. Olweus* navrhuje řešit šikanu hned, jak ji kantor zjistí, bez odkladu. Má ihned provést soukromé rozhovory se všemi agresory (aby se nemohli domluvit na společném postupu) i s obětí, a poté agresorům hromadně sdělit, že toto se na jejich škole nebude trpět. Cílem tohoto postupu je zastavit šikanu. Avšak *M. Kolář* upozorňuje, že při podezření na šikanu ji nemůžeme řešit hned – neznáme totiž agresora/y a oběť/i se 100%

¹⁴⁴ KOLÁŘ, M. Geniální omyly profesora Olweuse, *Učitelské listy*, 2003, 4 (11), 10-12.

¹⁴⁵ Tamtéž.

pravděpodobností. Dále *D. Olweus* opomíjí skutečnost, že odhalení šikany brání celá skupina. Potom je také chybou začít vyšetřování šikany u agresorů: „Dokud neznáme vnější obraz šikanování a nemáme shromážděné důkazy, nemá smysl s agresory mluvit. Všechno zapřou a podezření vyvrátí... Hlavně však dostanou „echo“, že někdo „bonzoval“, což vede k „zametení“ stop a existuje reálné nebezpečí, že se agresori pomstí podezřelým z „bonzování“. Při obezřetné pětikrokové strategii ... je důležitost rozhovoru s agresory... většinou zanedbatelná... Výjimkou je situace, kdy jde o šikanu beze svědků...“ I „doporučení shromáždit agresory a pracovat s nimi společně je obecně kontraproduktivní... Autor nepočítá se silou skupinové patologie. Agresorům chybí náhled a ve skupině se jejich zatvrzelost ještě umocní. Nelze očekávat, že nekompromisním proslovem ke skupině něčeho dosáhneme. Hrozí nebezpečí vzájemného podpoření sebeklamu, nabuzení již doutnající nenávisti k oběti a sjednocení proti společnému nepříteli – učiteli.“

- Při vyšetřování šikany je dle *D. Olweuse* nutné zajistit ochranu oběti. Má za to, že ohrožení oběti je úměrné pokročilosti šikany. *M. Kolář* toto vyvrací: „Praxí mám ověřeno, že kvalitní diferenciální diagnostika a následná alternativní bezpečnostní opatření omezují riziko na minimum.“¹⁴⁶
- Při určitém stupni závažnosti je podle *D. Olweuse* nutné, aby kantor připravil několik setkání nejen s obětí a násilníky, ale i s jejich rodiči za účelem vytvoření plánu nápravy a jeho kontroly. *M. Kolář* varuje, že tento postup hrozí vyústit do konfrontace a další traumatizace oběti. Mimoto tato náročná setkání může vést jen odborník, ne učitel. Navíc, „většina rodičů útočnicků spolupracovat nechce a často vědomě či nevědomě agresivní chování dítěte podporuje.“¹⁴⁷ Chrání své dítě a vinu svalují na oběť. A pokud existují rodiče, kteří chtějí svým dětem pomoci zvládat destruktivní chování, pak by tuto rodinnou terapii měl vést odborník např. z PPP.
- *D. Olweus* navrhuje, aby se rodiče obětí při podezření na šikanu obrátili na školu se žádostí o prošetření věci. *M. Kolář* s tímto krokem souhlasí, ale vytýká *D. Olweusovi*, že nedává odpověď rodičům na to, co dělat, když

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Tamtéž.

učitel nebo škola šikanu na své škole popře a nic prošetřovat nechce, což se dle výzkumů *M. Koláře* stává dost často. Tuto odpověď *M. Kolář* ve své metodice k řešení šikany dává.

- *D. Olweus* se též opírá o aktivní zapojení žáků, aby někteří z nich, kteří nejsou do šikanování zapleteni, šikanování otevřeně odmítli a chránili oběť. *M. Kolář* nastoluje otázku, co má dělat učitel ve 3., 4. a 5. stadiu šikany, kdy je již velmi těžké šikanu rozpoznat, protože ji přijala celá skupina a ta ji také jako „jeden muž“ chrání před provalením? *D. Olweus* nepracuje se skupinovou dynamikou třídy.
- *D. Olweus* navrhuje, aby agresor, eventuálně oběť, přešla v krajním případě do jiné třídy nebo školy.¹⁴⁸ *M. Kolář* však upozorňuje na fakt, že tím šikana ve skupině není vyřešena: „Do šikany bývá zapleteno více agresorů a více obětí. I pokud někdo z nich odejde, problém nemocných vztahů ve skupině přetrvává. Udržovací mechanismy zaběhnuté šikany již žijí vlastním životem. Léčba musí pokračovat.“ Jde o to, že roli agresora nebo oběti poté přebírá někdo jiný.
- Při postupu vyšetřování se ti, kteří se řídí metodikou *D. Olweuse*, dopouštějí sekundární viktimizace oběti. *M. Kolář* se diví, že mnohé autority ze světa psychologie jeho metodiku přijali, ale nereflektují její nedostatky. U nás například *profesor Pavel Říčan* ve své knize *Agresivita a šikana dětí* tento metodický omyl v postupu při vyšetřování přijímá.¹⁴⁹ „Tato nešťastná chyba, která vede k sekundární viktimizaci oběti, se velmi rozšířila. Lze to přičíst tomu, že odpovídá laické představě, jak se má šikana odhalovat... Tento problém mě stále trápí, protože se opakovaně setkávám s utrpením, které tento omyl způsobuje.“¹⁵⁰

¹⁴⁸ Avšak odchod oběti ze školy považuje *M. Kolář* za prohru demokratické společnosti.

¹⁴⁹ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, s. 51 - 52.

¹⁵⁰ KOLÁŘ, M. Geniální omyly profesora Olweuse, *Učitelské listy*, 2003, 4 (11), 10-12.

5.3. Shrnutí

V zahraničí se rovněž realizují školní programy prevence kriminality, jež jsou zaměřené na formaci uvědomělého a aktivního občana, vzdělávání v právu a morální vzdělávání, přičemž využívají interaktivní metodu výuky. Některé jejich praxí prověřené programy lze určitě zkusit i v ČR.

Pokud jde o prevenci a řešení šikany, nabízí se nám celostnější přístup k tomuto palčivému problému díky propracované metodice *M. Koláře*, než kterou nabízí světoznámá metodika *D. Olweuse*. Jež se realizuje v některých zemích, a v mnoha jiných zemích v jeho obměnách. *Olweusův* přístup totiž nahlíží problematiku šikany jako na formu agrese, s níž lze pracovat. Jedná se tedy o behaviorální (vnějškový) přístup. Naopak *M. Kolář* pracuje s vnitřní dynamikou skupiny, vývojovými stádii šikany, s ochranným systémem, který ji obklopuje a podává ucelený systém prevence i intervence tak, aby se šikana skutečně rozkryla.

Bohužel, v ČR se o závažnosti šikany neví, této není problematice věnována pozornost. Přitom vzhledem k alarmujícímu výskytu šikany (až 20% žáků je šikany), by bylo třeba zavést celoplošný preventivní a intervenční program, podobně, jak je tomu v Norsku s Olweusovým programem.

6. SONDA: JAK HODNOTÍ UČITELÉ ZŠ VÝZNAM PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE A ZPŮSOB JEJÍHO ZAJIŠTĚNÍ VE VÝUCE NA ZŠ?

6.1. Úvodní projekt

6.1.1. Vymezení problému

Jak jsme viděli v předchozích kapitolách, komplexní prevence kriminality v rámci učiva na základních školách zahrnuje více činitelů. Mezinárodní i národní dokumenty, strategie MŠMT i metodické pokyny ministra školství podporující boj proti kriminálnímu jednání a tendence k němu (prevenci kriminality), jsou zpracované na velmi vysoké úrovni a na teoretické rovině dobře podchycují dosahování stanoveného cíle. Problém však je v jejich naplňování v praxi.

Na nejnižší úrovni je za prevenci kriminality v těchto dokumentech zodpovědný ředitel školy a metodik prevence. Ředitel školy tím, jak podporuje metodika prevence v jeho práci a všechny své učitele v profesionálním růstu, dává m.j. najevo, zda mu záleží na tom, aby škola (v zastoupení pedagogů) byla pro žáky skutečně formativní – nejen v oblasti vzdělávání, ale i v oblasti výchovné (která se realizuje m.j. prevencí kriminality.) Jsou to totiž učitelé, kdo učí žáky o skutečnostech spjatých s rizikovým chováním a s trestním právem. Jsou to oni, kdož jsou činiteli MPP. Jsou to oni, kdo musí řešit záležitosti s problémovými žáky. Jsou to oni, kdo mohou říci, v čem by byla třeba ještě větší podpora, aby na školách nedocházelo k problémovému chování žáků. Jsou to tedy oni, kdo mohou zhodnotit zajištění prevence kriminality na školách. Avšak: dávají prevenci kriminality v rámci výuky význam?

Výzkumná otázka tedy zní: Jak hodnotí učitelé ZŠ význam prevence kriminality a způsob jejího zajištění ve výuce na ZŠ?

6.1.2. Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je zjistit jak učitelé ZŠ hodnotí význam prevence kriminality a způsob jejího zajištění ve výuce na ZŠ a na základě analýzy výsledků doporučit praktické návrhy na zlepšení efektivity prevence kriminality v rámci učiva a prostoru školy. Jedná se tedy o aplikační výzkum.

6.1.3. Vymezení pojmů

Pro účely výzkumu je třeba jasně vymežit pojmy, se kterými se bude pracovat:

prevence kriminality – pod tímto pojmem (příčemž dle celé koncepce této práce budeme mít na zřeteli, že se jedná o prevenci kriminality v rámci učiva na ZŠ) zahrnuji:

- informace z trestního práva:
 - trestný čin/ provinění/ přestupek,
 - věk trestní odpovědnosti,
 - druhy výchovných, ochranných a trestních opatření
 - výše sankcí u vybraných TČ, a
- informace o prevenci kriminality, včetně souvisejícího rizikového chování:
 - informace o příčinách a důsledcích sociálně patologických jevů,
 - informace o šikaně a jak se jí bránit, a
 - informace o tom, jak se vyhýbat situacím, kde je zvýšená možnost stát se obětí TČ

učebnice – učebnice předmětů *Občanská výchova (OV)* a *Člověk a jeho svět (ČAS)*.

OV – předmět *Občanská výchova* a jí příbuzné předměty: *Etická výchova*, *Výchova ke zdraví*, *Rodinná výchova*

ČAS – předmět *Člověk a jeho svět*, někdy se obsah tohoto předmětu i nadále vyskytuje v učebnicích *Vlastivěda* a *Přírodověda*

6.1.4. Teoretická východiska a dosažený stupeň dosavadního poznání problému

V praktické části této práce byly popsány charakteristiky kriminality mládeže, včetně poznatku, že do cca 25 let věku je zvýšený výskyt kriminálního jednání u této věkové kategorie relativně typickým jevem. Národní, nadnárodní dokumenty a vyhlášky MŠMT k prevenci kriminality jsou na velmi vysoké úrovni (včetně popisu práce MP, popisu MPP), ale její význam je podceňován nižšími články systému – jak lze číst ve všech zprávách Strategie prevence rizikového chování MŠMT od roku 2000.¹⁵¹ Hlavní těžiště práce ale vždy leží na těch, kteří se dostávají s objekty zájmu do kontaktu. V našem případě se jedná o všechny učitele na ZŠ. MP by měl být „jen“ jejich koordinátorem. Dosud však této problematice bohužel nebyl věnován speciálně zaměřený výzkum.

¹⁵¹ „Přes dobrou spolupráci na úrovni zástupců resortů přetrvává problém v podceňování preventivní práce takřka na všech úrovních státní správy a samosprávy. Stejně tak lze nazírat na leckdy nedoceňující až přezírající přístup některých krajů a obcí, ale i ústředních orgánů. Toto je limitujícím faktorem z hlediska úspěšnosti prevence ve školách.“ *Strategie prevence rizikových jevů MŠMT*, s. 5.

6.1.5. Hlavní hypotézy výzkumu

H₁: Učitelé nepřikládají prevenci kriminality takový význam, aby mohla být opravdu efektivní.

H₂: Ředitelé nepřikládají podle hodnocení učitelů prevenci kriminality takový význam, aby mohla být opravdu efektivní .

H₃: Ne všechny školy využívají programy primární prevence jako možnost doplnění informací ohledně prevence kriminality.

H₄: Tam, kde se programy primární prevence využívají, se dává přednost spíše přednáškám od neziskových organizací než od Policie ČR.

H₅: Tam, kde se programy primární prevence využívají, je učitelé považují za přínosné.

H₆: Prevenci kriminality dávají větší význam spíše mladší pedagogové (do věku 40 let) než starší.

H₇: Prevenci kriminality dávají větší význam spíše aprobovaní učitelé (nejen OV) na 1. stupni než neaprobovaní nebo pouze s pedagogickým minimem.

H₈: S delší praxí se význam prevence kriminality zvětšuje.

Dalším zdrojem níže uvedených poznatků bylo vyhodnocení otevřených otázek, které nabízejí mnoho zajímavých podnětů.

6.1.6. Tematické okruhy šetření

- Hodnocení PK učiteli.
- Hodnocení PK řediteli.

- Přítomnost MPP a PP na škole a zhodnocení míry důležitosti, který jim učitelé a ředitelé přiřkládají.
- Subjekty PP.
- Co ohledně PK v učebnicích nebo PP chybí?
- Odborná podpora učitelům při řešení potíží s problémovými žáky, spolupráce s odborníky a rodiči při řešení potíží s problémovými žáky.
- Kde je třeba zvýšit podporu nebo kompetence, aby na školách nedocházelo k problémovému chování žáků.
- Vliv délky praxe, vzdělání a doby od ukončení studia učitelů na míru důležitosti, kterou přiřkládají PK.

6.1.7. Metody a techniky sběru dat

S ohledem na časovou a finanční náročnost reprezentativního výzkumu bylo nutné se omezit na realizaci pouhé výzkumné **sondy**, přičemž i její výsledky mohou být použity MŠMT či jinými institucemi (např. IKSP) jako inspirace k uskutečnění komplexně pojatého výzkumu k problematice prevence kriminality na ZŠ, k souvisejícím postojům učitelů a ředitelů těchto škol a k jejich připravenosti řešit problémové situace.

K dosažení cíle sondy bylo osloveno 15 základních škol v Praze se žádostí o vyplnění jednoho standardizovaného dotazníku učitelem OV (v jehož výukové kompetenci nejvíce spočívá téma prevence kriminality) a druhého dotazníku učitelem 1. stupně (předpokládá se, že vyučuje i ČAS). Učitel nemusel být metodikem prevence, aby se zjistila průměrná hodnota sledovaných jevů. Tento znak tedy nebyl zjišťován. Každá škola má přidělený kód, který je vyznačen na konci dotazníku, takže lze ve výsledku porovnat výpovědi učitelů OV s výpověďmi učitelů ČAS v oblasti, jak příslušná škola zajišťuje prevenci kriminality.

Jako technika sběru dat byl zvolen standardizovaný dotazník s uzavřenými, polootevřenými i otevřenými otázkami tak, aby na jejich základě bylo dosaženo cílů výzkumu: zjištění, jakou důležitost přikládají učitelé prevenci kriminality, jak hodnotí její zajištění a co by bylo třeba zlepšit. Standardizovaný dotazník prošel pilotáží na kontrolní skupině tří učitelů, dle jejichž připomínek byl upraven tak, aby byly otázky jasné a jednoznačné.

Dotazník byl poslán e-mailem vybraným ZŠ v Praze se žádostí o vyplnění dotazníku do konce května. Pokud byla návratnost dotazníků kritická, byly školy osloveny osobně s dvěma předtištěnými kopiemi dotazníku a dvěma nadepsanými a oznamovanými obálkami s adresou zadavatele výzkumu.

6.1.8. Výzkumný vzorek

Jako vzorek bylo osloveno 30 učitelů v Praze, vždy dvojice učitel OV + učitel 1. stupně (u kterého se předpokládá, že učí i ČAS), jakožto pedagogických profesionálů, kteří mohou nejlépe zhodnotit, co nabízí škola v oblasti prevence kriminality na ZŠ.) Jedná se tak o kvótní výběr.

Celkem tedy bylo osloveno 15 škol. Školy byly vybrány tak, aby 12 zastupovalo „průměrné“ školy (na základě znaků: v průměru tři a více tříd v jednom ročníku a 3 „prestižní školy“ (na základě znaků: malá škola (tj. po jedné třídě v každém ročníku), rozšířená výuka jazyků nebo jiných předmětů, zřejmé dobré výsledky školy dle informací z webu ZŠ, eventuálně z výroční zprávy), aby bylo možno zkoumat korelaci postoje ke sledovaným jevům mezi „průměrnými“ a „prestižními“ ZŠ.

Reprezentativnost vzorku byla zajištěna výběrem aspoň jedné školy z každé městské části Prahy 1 - 10 (podle starého dělení městských částí), přičemž v jedné městské části byly vybrány maximálně dvě ZŠ.

6.1.9. Popis strategie řešení

Z došlých odpovědí byly dotazníky zkontrolovány, zda respondenti učí OV nebo ČAS, ti budou zařazeni do sledovaného souboru. V případě, že ve sledovaných dotaznících bude odpověď nevyplněna či špatně pochopena, nebude pro měření určitého znaku brána v potaz. Počet respondentů se tak ve sledovaných hypotézách může někdy lišit od celkového počtu.

Jednotlivé hypotézy budou ověřovány **tříděním 1. a 2. stupně**.

Volba vhodného testového kritéria pro třídění 1. stupně: přepočítání na procenta. .

Volba vhodného testového kritéria pro třídění 2. stupně: Yatesův chí-kvadrát,¹⁵² který lépe než test dobré schody chí-kvadrát umožňuje spočítat kritickou hodnotu z tabulek (chí-kvadrát lze použít jen, když se počet sledovaného jevu s číslem do vyskytuje maximálně ve 20% četností, což s naším vzorkem 18 respondentů není možné).

Hladinu významnosti, tedy kdy bude hypotéza verifikována, určíme vzhledem k počtu respondentů na 0,1.

Stupeň volnosti: $f = (ř-1) \times (s-1)$ [ř = počet řádků, s – počet sloupců]

Kritická hodnota z tabulek: $\chi^2 = \chi^2_{0,1}(f)$ [f = stupeň volnosti]

Pokud se hypotéza skládá z dílčích hypotéz, budou nejdříve ověřovány dílčí znaky. Pokud dosáhnou hladiny významnosti, bude jim přiřazena hodnota jednoho bodu (1b), v opačném případě žádný bod (0b). Hlavní hypotéza (H_1) se naplní, pokud podíl potvrzených znaků H_1 bude větší než podíl potvrzených znaků H_0 .

$$\chi^2_{Yates} = \sum_{i=1}^N \frac{(|O_i - E_i| - 0.5)^2}{E_i}$$

6.1.10. Zvolený druh výzkumné sondy a její zaměření

Sonda je

- aplikační - cílem je podat konkrétní návrhy, jak zlepšit efektivitu prevence kriminality v rámci výuky na ZŠ,
- intenzivní - k pochopení příčin, kde „vážně“ efektivita prevence kriminality, je třeba zkoumat problém do hloubky, čímž se tato sonda chce být,
- komplexní - snaží se podchytit problém ve všech podstatných složkách,
- zakládá se na jednorázovém šetření,
- v některých částech komparativní (sonda je zaměřena na skupinu učitelů, která se však pro verifikaci některých hypotéz dá podle určitých znaků dělit na skupiny, jejichž výpovědi mohou být srovnávány),
- kvantitativní na základě sběru dat.

6.1.11. Operacionalizace¹⁵³

Verifikace hypotéz proběhne kvantitativní metodou - komparací získaných dat: při ověřování hypotéz budou k jednotlivým pojmům přiřazeny znaky a hodnoty (stupně, škály), na jejichž základě bude možné hypotézu verifikovat. Úroveň měření bude nominální, ordinální i kardinální.

6.1.12. Průběh sběru dat

Probíhal podle popisu „výběr vzorku“. Problém byl se školami, které byly před výzkumem vybrány jako „prestižní školy“: dvě ze tří škol byly tak zahlceny jinými povinnostmi, že dotazníky automaticky odmítaly (byť tam

¹⁵³ Tj. na základě jakých znaků bude měřena pravdivost hypotéz a způsob verifikace hypotéz?

tazatel zašel i osobně), a třetí nepřímo popřela své zařazení do seznamu „prestižnějších škol“, protože dotazník vyplnil respondent, který učí déle než pět let a dosud nemá ani pedagogické minimum! Tím byly **všechny dotazníky zařazeny do „průměrných,“ a není tedy možné porovnat, zda „prestižnější školy“ dávají větší význam PK než školy „průměrné.“**

Pro nízkou návratnost v prvním kole oslovování (prostřednictvím e-mailu) bylo nutné přistoupit ke kolu druhému: k osobní žádosti o vyplnění dotazníku. Ve výsledku bylo osloveno celkem 17 škol se 34 potenciálními respondenty. Dotazník zodpovědělo 20 respondentů, návratnost tak činila 58,82%. Nicméně nesplněním podmínek pro zařazení do souboru (učitel I. stupně nebo učitel OV a příbuzných oborů) byly vyřazeny ještě další 2 dotazníky. Celkem tedy náš soubor tvoří **18 respondentů**, což znamená **finální návratnost 52,94%**.

6.2. Výsledky analýzy dat a verifikace hypotéz¹⁵⁴

HYPOTÉZA Č. 1: Učitelé nepřikládají prevenci kriminality takový význam, aby mohla být opravdu efektivní.

Znaky H_1 :

1. Učitel nepřikládá důležitost tomu, aby se se žáky probrala témata týkající se prevence kriminality.

V tomto znaku H_1 potvrzena nebyla, proto musíme konstatovat, že učitelé přikládají důležitost tomu, aby se se žáky probrala témata týkající se prevence kriminality.

2. Učitel si nevzpomene, v jakých ročnících se probírají jaká témata, která se k problematice vyskytují v učebnicích OV a ČAS.

¹⁵⁴ Analýzu dat a způsob verifikace hypotéz lze nalézt v příloze č. 12.

Znak nebylo možné zhodnotit, neboť otázka ve strukturovaném dotazníku byla špatně formulována. Více viz příloha č. 12.

3. Učitel si pamatuje, jaká témata se probírají s těmito externími institucemi.

V tomto znaku byla H1 potvrzena. Musíme proto konstatovat, že učitelé si nepamatují, jaká témata se probírají s externími institucemi.

4. Učitel nepřikládá důležitost přednáškám z externích institucí.

V tomto znaku H1 potvrzena nebyla. Musíme proto konstatovat, že učitelé přikládají důležitost přednáškám z externích institucí.

5. Učitel nezaznamenává absenci určitých dílčích témat z této oblasti v učebnicích *OV* a *ČAS* a v *PP*.

Znak nebylo možné hodnotit – většina respondentů na otevřenou otázku (celkem 11, tj. 61,11%) nevedla nic, což může znamenat spokojenost stejně jako neochotu se rozepisovat.

6. Učitel nepovažuje za důležité mít na ZŠ MPP.

H₁ v tomto znaku potvrzena nebyla. Musíme proto konstatovat, že učitelé považují za důležité mít na ZŠ MPP.

Vyhodnocení H₁:

Hypotéza se potvrdila pouze v jednom znaku oproti třem, které ji vyvrátily. Musíme tedy konstatovat, že učitelé přikládají PK takový význam, aby mohla být opravdu efektivní.

HYPOTÉZA Č. 2: Ředitelé nepřikládají podle hodnocení učitelů prevenci kriminality takový význam, aby mohla být opravdu efektivní.

Znaky H_2 :

1. Ředitel, který nepřisuzuje prevenci kriminality význam, nemá na škole vypracovaný MPP.

H_2 v tomto znaku potvrzena nebyla. Musíme proto konstatovat, že ředitelé mají na škole vypracovaný MPP.

2. Ředitel, kterému záleží na prevenci kriminality jeho žáků, poskytuje svým učitelům dostatečný servis odborných služeb a školení, které mohou využít pro řešení svých „problémových“ žáků (a tak předcházet tendenci ke kriminální dráze žáka) a pro růst informací a kompetencí jak jednat s problémovými žáky.

H_2 se v tomto znaku nepotvrdila. Musíme proto konstatovat, že ředitelé poskytují svým učitelům dostatečný servis odborných služeb a školení.

3. Absence preventivního programu od jiné organizace indikuje nezájem školy (jejich ředitelů) poskytnout žákům informace o PK způsobem, který pro ně bude jinou formou než klasickým vyučováním.

Znak H_2 se nepotvrdil. Musíme proto konstatovat, že školy si zvou poskytovatele PP, aby poskytly žákům informace o PK.

4. Řediteli, kterému nezáleží na prevenci kriminality dává učit předměty OV a ČASu pouze aprobovaným učitelům.

H_2 se v tomto znaku potvrdila. Ředitelé nedávají učit předměty OV a ČAS pouze aprobovaným učitelům.

5. Ředitel, jemuž nezáleží na prevenci kriminality, neřeší „problémového“ žáka na vícero úrovních, především s rodiči a PPP.

H₂ nebylo možné v tomto znaku z důvodu mnoha vedlejších vlivů sledovaného jevu vyhodnotit.

Vyhodnocení H₂:

Hypotéza byla potvrzena v jednom znaku, ale vyvrácena třemi znaky. Musíme proto konstatovat, že ředitelé přikládají PK takový význam, aby mohla být opravdu efektivní.

HYPOTÉZA K H₂, ZNAKU 2: Pokud učitelé nemají možnost kde řešit své obtížné „případy“ nebo se vzdělávat, tak je to především z důvodu, že ředitel jim to neproplatí.

Vyhodnocení: Hypotézu nebylo možné ověřit, neboť počet respondentů, kteří těchto služeb využívají, byl jen jeden.

HYPOTÉZA Č. 3: Ne všechny školy využívají programy primární prevence jako možnost doplnění informací ohledně prevence kriminality.

Vyhodnocení: H₃ nebyla potvrzena. Musíme proto konstatovat, že školy využívají programy primární prevence.

HYPOTÉZA Č. 4: Tam, kde se programy primární prevence využívají, se dává přednost spíše přednáškám od neziskových organizací než od Policie ČR.

Vyhodnocení: H₄ se nepotvrdila. Musíme proto konstatovat, že sledované školy dávají přednost přednáškám od PČR.

HYPOTÉZA Č.5: Tam, kde se programy primární prevence využívají, je učitelé považují za přínosné.

Vyhodnocení: H_5 se potvrdila. Musíme proto konstatovat, že tam, kde se programy primární prevence využívají, je učitelé považují za přínosné.

HYPOTÉZA Č. 6: Prevenci kriminality dávají větší význam spíše mladší pedagogové (do věku 40 let) než starší.

Vyhodnocení: H_6 byla potvrzena. Musíme proto konstatovat, že prevenci kriminality dávají větší význam spíše mladší pedagogové (do věku 40 let) než starší.

HYPOTÉZA Č. 7: Prevenci kriminality dávají větší význam spíše aprobovaní učitelé (nejen OV a I. stupně) než neaprobovaní nebo než ti s minimálním pedagogickým minimem.

Vyhodnocení: H_7 byla potvrzena. Musíme proto konstatovat, že prevenci kriminality dávají větší význam spíše aprobovaní učitelé (nejen OV a I. stupně) než neaprobovaní nebo než ti s minimálním pedagogickým minimem.

HYPOTÉZA Č. 8: S delší praxí se význam prevence kriminality zvětšuje.

Vyhodnocení: H_8 byla potvrzena. Musíme proto konstatovat, že s delší praxí se význam prevence kriminality zvětšuje.

6.3. Další poznatky z výzkumné sondy

K doplnění informací, co by se dalo zlepšit, aby prevence kriminality byly účinná, měli respondenti možnost vyjádřit se k následujícím otázkám:

- *V jakých oblastech by byla potřeba větší podpora, aby nedocházelo na školách k problémovému chování žáků?*
- *V čem by žáci ohledně trestního práva a prevence kriminality ještě měli být informováni, ale v učebnicích nebo v přednáškách jiných institucí to chybí?*

K otázce, v jakých oblastech by byla potřeba **vyšší podpora**, aby nedocházelo k problémovému chování žáků, **by měla být věnována rozvoji zdravých vztahů mezi žáky, zvyšování rodičovských kompetencí, lepší komunikaci s rodiči a metodické podpoře učitelům s problémovými žáky.**

K otázce, v čem by žáci ohledně trestního práva a prevence kriminality ještě měli být informováni, ale v učebnicích nebo v přednáškách jiných institucí to chybí, lze říci, že **pokud si učitelé vyberou kvalitní učebnice, pak mají k dispozici dostatek materiálů k tématům prevence kriminality. Výborným návrhem jednoho z respondentů je možnost zařadit živé kauzy do programů PP a dále pak i návštěvu soudního přelíčení.**

6.4. Shrnutí a závěry výzkumné sondy

Poznatky získané provedením výzkumné sondy lze shrnout formulací níže uvedených zjištění:

Učitelé přikládají PK takový význam, aby mohla být opravdu efektivní (přikládají důležitost tomu, aby se se žáky probrala témata týkající se prevence kriminality, přikládají důležitost přednáškám z externích institucí, považují za důležité mít na ZŠ MPP). Jediný sledovaný znak v této oblasti,

totiž známka toho, zda si učitelé pamatují, jaká témata se probírají s externími institucemi, nebyla potvrzena.

Ředitelé přikládají PK takový význam, aby mohla být opravdu efektivní (mají na škole vypracovaný MPP, poskytují svým učitelům dostatečný servis odborných služeb a školení, zvou poskytovatele programů PP, aby poskytly žákům informace o PK). Jediným nedostatkem v této oblasti je fakt, že většina ředitelů nenechává výuku předmětů OV a ČAS výhradně aprobovaným učitelům, což je předpokladem její vyšší kvality.

Školy využívají programy primární prevence, přičemž sledované školy dávají přednost přednáškám od PČR. Tam, kde se programy primární prevence využívají, je učitelé považují za přínosné.

Prevenci kriminality přisuzují větší význam spíše mladší pedagogové (do věku 40 let) než starší; totéž platí i o **aprobovaných učitelích** (nejen OV) oproti těm pouze s pedagogickým minimem. Význam prevence kriminality se **zvyšuje i s délkou praxe**.

Výzkumná sonda sledovala kromě ověření hypotéz i názor učitelů, **v jakých oblastech by byla třeba větší podpora, aby nedocházelo k problémovému chování žáků**. Respondenti nejvíce uváděli: podpora rozvoje zdravých vztahů mezi žáky, podpora rodičů v rodičovských kompetencích, lepší komunikace s rodiči a metodická podpora učitelům s problémovými žáky.

Nakonec byla sledována i **otázka, zda učitelé postrádají v učebnicích OV a ČAS nebo v programech poskytovatelů primární prevence určitá témata k prevenci kriminality**. Lze říci, že pokud si učitelé vyberou kvalitní učebnice, mají k dispozici dostatek materiálů. Podnětným může být i návrh zařadit tzv. živou kauzu a možnost navštívit soudní přelíčení.

7. ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ

Cílem této práce bylo zjistit, jak učitelé základních škol v Praze hodnotí prevenci kriminality v rámci učiva a způsob jejího zajištění, a na základě analýzy sebraných dat získat poznatky, co by bylo třeba zlepšit v obsahu učiva na ZŠ a v tom, aby učitelé mohli kompetentněji zajišťovat prevenci kriminality mládeže.

K tomu, aby bylo možné nalézt objektivní odpověď, bylo třeba seznámit se s obecnými fakty o kriminalitě, zvláště pak o kriminalitě dětí a mladistvých, s bio-psycho-sociálními faktory, jež mohou mít na kriminální jednání vliv, s koncepcí MŠMT k prevenci kriminality a rizikových jevů mládeže, ale především s obsahem učebnic *Občanské výchovy* a *Člověk a jeho svět*, s obsahem programů primární prevence od různých poskytovatelů těchto programů. Součástí byla sonda mezi učiteli vybraných základních škol v Praze ke zjištění skutečnosti, jak význam přisuzují prevenci kriminality v rámci učiva, zda je jim poskytována dostatečná metodická podpora a co by se dle jejich názoru mělo zlepšit v obsahu učiva a v prostředí školy, aby nedocházelo k problémovému chování žáků.

Kriminalita je společensky závažný jev, kterému je třeba vzhledem k jeho nebezpečnosti pro společnost předcházet nebo ho alespoň eliminovat. To je cílem všech preventivních programů a snah.

Kriminalita dětí a mladistvých je na jedné straně v určité míře tolerována, neboť souvisí s vývojem dítěte v dospělého, kdy se mladý člověk může zmítat ve spleti různých interpersonálních a intrapersonálních konfliktů. Na druhé straně se zvyšují obavy z kriminality již takto mladých jedinců.

Státní a nadnárodní dokumenty a koncepce ohledně prevence kriminality a rizikových jevů proto berou v potaz všechny bio-psycho-sociální faktory, jež spolutvářejí osobost dítěte a mladistvého tak, aby preventivní práce v této oblasti mohla být maximálně efektivní.

Preventivní přístup vykazuje i přijímání nových trestních zákonů nad mládeží, jež diferencují práci s mladistvými tak, aby maximálně podporovala zařazení dětí a mladistvých do společnosti a růst jejich dovedností a schopností nutné pro uchopení svého života v pozitivním světle. To se týká i případných sankcí, kde byly zavedeny nové alternativní tresty, jež jsou dnes více využívány. V ČR byl takový zákon přijat roku 2003 (zákon č. 218/2003 Sb, o soudnictví ve věcech mládeže).

V rámci učiva na základních školách se mohou žáci setkat s tématy, jež se týkají prevence kriminality, v předmětech *Člověk a jeho svět* a *Občanská výchova* a jí podobným (*Etická výchova, Rodinná výchova*) a dále při programech primární prevence od mimoškolních institucí – policie a neziskových organizací. Na základě jejich rámcové analýzy lze říci, že i když učebnice splňují *Rámcový vzdělávací program*, jejich obsah se podstatně liší – a to jak v rozsahu, jaký věnují jednotlivým oblastem předmětů *OV* a *ČAS*, jež nelze vynechat (příroda, geografie, historie lidstva a našeho státu, rodina, komunikace...), tak v tématech těchto jednotlivých oblastí. Je proto na učitelích, aby zvážil, co považuje za základ vzdělanosti svých žáků a na základě toho vybral učebnici, která těmto požadavkům bude nejbližší. Kvalitní učebnice ovšem k dispozici jsou (z nakladatelství Fraus a Prodos).

Programy prevence kriminality a rizikového chování od *KŘP HMP* a poskytovatelů těchto programů, lze na základě jejich rámcové analýzy konstatovat, že jejich nabídka je pestrá, pokrývá všechny rizikové jevy, u neziskových organizací dokonce předchází rámec vymezený *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů PP*. Avšak témata se, podobně jako učebnice *OV* a *ČAS*, liší obsahem, rozsahem, stejně jako strukturovaností (zda jsou programy jednorázové nebo návazné do dalších ročníků), takže je velmi těžké je vyhodnotit. V tomto směru chybí nezávislá evaluace programů, jejíž součástí by měla být návštěva programu.

Co se týče zahraničních zkušeností v oblasti prevence kriminality mládeže na školách, realizují se projekty, které stojí za to zkusit i u nás.

Lze tedy říci, že **dokumenty týkající se prevence kriminality mládeže a programy primární prevence jsou kvalitní, obsah učiva na základních školách lze kvalitní zajistit.**

Významným zjištěním během studia problematiky kriminality byla **závažnost šikany, její rozšířenost mezi žáky (dle M. Koláře bylo šikanováno aspoň jedenkrát až 20% dětí) a zrádnost.** Kdo se neseznámil s výsledky odborníků v této oblasti, nemůže vědět, co šikana ve skutečnosti je. Šikana je situace, kdy „jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně, týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.“¹⁵⁵ Šikana je výsměchem lidské důstojnosti, podvrací morální vývoj agresora i přihlížejících, u všech účastníků šikany podvrací autoritu těch, kdo měli zasáhnout (pedagogové, rodiče, policie, stát...), a především zanechává dlouhodobou bolest, někdy i celoživotní, v duši oběti.

V zahraničí se k problematice šikany aplikuje metodika světoznámého šikanologa, D. Olweuse nebo její upravené varianty. Jeho přístup se zakládá na behaviorálním pojetí šikany a její léčby. To ovšem český šikanolog M. Kolář opovažuje za velmi nedostačující: D. Olweus nepracuje se skupinovou dynamikou, na problém nahlíží povrchně, nedává odpovědi na otázky, co dělat, když škola nechce šikanu řešit. Tyto mechanismy M. Kolář nabízí ve své ucelené metodice k prevenci a léčbě šikany, a které jsou dle soudu jiných předních českých odborníků, například Pavla Říčana, hodny světového uznání.

MŠMT vydalo k řešení tohoto problému metodiku, ale to nestačí. Pokud chceme zdravou budoucí generaci, pak je třeba, aby všichni učitelé dokázali skryté mechanismy šikany rozeznat, aby opravdu mohli adekvátně zasáhnout a zastavit tak všechny destruktivní jevy, jež šikana s sebou nese (často je pojetí učitelů o „adekvátního zásahu“ „na hony vzdálené“ kroku, který by bylo třeba podniknout, a oběť to může dokonce ohrozit na životě!).

¹⁵⁵ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, s. 32.

Jestli mají být učitelé prakticky připraveni řešit šikanu na školách, pak je třeba, aby byla problematika šikany na pedagogických fakultách součástí studia všech výukových oborů, protože na prevenci výskytu šikany se podílejí všichni učitelé, nejen metodik prevence. **Stávající učitelé by měli absolvovat v této problematice řádný výcvikový kurz. Tyto kurzy by ovšem měli absolvovat i inspektoři České školní inspekce a pracovníci na sociálních odborech,** aby uměli případy lépe posoudit a tak skutečně přispět rozvoji dětí a mladých ve zdravé občany.

Výzkumnou sondou bylo zjištěno, že učitelé i ředitelé přikládají prevenci kriminality význam, jaký je třeba, aby byla opravdu efektivní. Je však třeba připomenout, že tyto výsledky musíme brát vzhledem k počtu respondentů s rezervou.

Co se týče názorů učitelů k tomu, v jaké oblasti by byla třeba větší podpora, aby nedocházelo k problémovému chování žáků, pak je to následující: **potřeba větší podpora rozvoje zdravých vztahů mezi žáky, rodičů v rodičovských kompetencích, lepší komunikace s rodiči a metodická podpora učitelům s problémovými žáky. Na to se může politika státu zaměřit.**

K efektivnější prevenci kriminality v rámci učiva v OV lze zvážit zařazení práce se spisy případů u Probační a mediační služby – samozřejmě se záměnou identity klientů, kde je evidentně vidět, jak se neřešené problémy nabalují („ztratil zaměstnání – nebyl schopen splácet nájem – začal pracovat načerno, začal krást – stíhá ho policie a hrozí mu vězení...“ nebo „nedokončil studium – problémy s nalezením práce – pokus o návrat do školy je obtížnější, ...“ apod. Žáky lze například rozdělit do skupin, z nichž každá by obdržela jiný případ. Jejich úkolem by bylo, aby si případ pročetly a připravili si nejen jeho převyprávění ostatním, ale i navržené způsoby řešení v jednotlivých jeho fázích.

Z hlediska budoucího zaměření dalších výzkumů je třeba pozornost soustředit zejména na zjišťování poznatků, které by umožnily relevantně zodpovědět následující otázky:

- Liší se míra důležitosti PK u učitelů na „průměrných“ a „prestižních“ školách?
- Jak funguje spolupráce škol s PPP a SPV?
- Jaká je připravenost učitelů řešit šikanu?
- Existuje rozdíl mezi připraveností MP a ostatních učitelů k problematice rizikového chování, včetně šikanování?